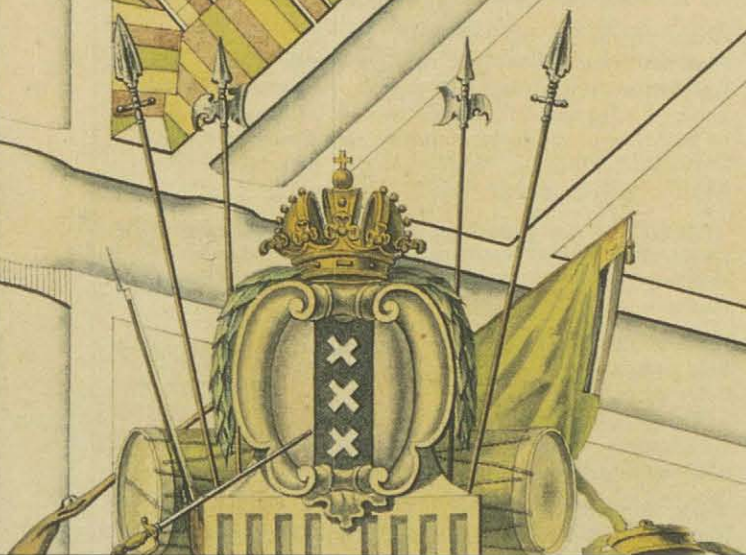

PRINCE - GRAGT

CAERT-THRESOOR

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE KARTOGRAFIE IN NEDERLAND 12e jaargang, 1993, nr. 1

D'H GERRIT JARMAN
Serg.eant

N°50

Antiquariaat
Het Bisschopshof

Oude Boeken, Prenten en Kaarten

J.W. Kervezee

Lichte Gaard 1
3511 KT Utrecht 030-314093

Nederlandse stads- en dorpsgezichten
Kaarten en plattegronden
Plaatsbeschrijvingen en atlassen
Geïllustreerde boeken

MERCATOR

Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030 - 32 13 42

Catalogus op aanvraag

CAERT-THRESOOR

Inhoud 12e jaargang 1993, nr. 1

Amsterdam-nummer

Vier eeuwen Amsterdamse buurten in kaart
Grootschalige kartografie bewaard in het
Gemeentearchief Amsterdam

M. Hameleers 1

Een Amsterdamse Burgerwijkkaart op de
omslag

M. Hameleers 10

Op zoek naar kaarten van Amsterdam

B. Dokter, M. Hameleers, L. Ruitinga en
J. Werner 11

De watercirculatie in het 18de-eeuwse
Amsterdam

D. de Loches Rambonnet 17

De nauwkeurigheid van vier plattegronden
van Amsterdam

C.J.M. Brugman 21

Varia Cartographica 27

Besprekingen 29

Nieuwe Literatuur en Facsimile-uitgaven 31

Redactie

Drs. P.P.W.J. van den Brink, Dr. H.P. Deys,
Drs. M.M.Th.L. Hameleers, Dr. P.C.J. van der Krogt,
Drs. A.H. Ruitinga, J.W.F. Voogt, Drs. D. de Vries.

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Caert-Thresoor, dhr. J.W.F. Voogt, Universiteit Utrecht,
FRW-Vakgr. Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC
Utrecht.

Aanwijzingen voor auteurs

Op aanvraag verkrijgbaar bij het redactiesecretariaat.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 30,— per
jaar (vier nummers), buitenland f 50,—. Losse nummers
f 10,—. Opgave van abonnementen, adreswijzigingen
en bestellingen van losse nummers aan: *Caert-Thresoor*,
Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, tel. 01720-
44667, Postgironummer 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is
slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de re-
dactie.

Advertentietarieven

hele pagina per nr. f 100,—
halve pagina per nr. f 70,—
1/4 pagina per nr. f 50,—
Bij plaatsing in één jaargang (4 nrs.): wisselende tekst
10% korting; zelfde tekst 15% korting.

Vraag en aanbod

Kleine advertenties van abonnees kunnen worden opge-
nomen à f 5,— per 12 woorden. Opgave aan de admi-
nistratie.

ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag:

Fragment van de handgetekende Amsterdamse burger-
of schutterswijkkaart van wijk nr. 50. Het origineel wordt
bewaard in de collectie van het Gemeentearchief Amster-
dam. Voor meer uitvoerige informatie over deze kaart, in-
clusief een bibliografische beschrijving, zie blz. 10 van dit
nummer van *Caert-Thresoor*.

Vier eeuwen Amsterdamse buurten in kaart

Grootschalige kartografie bewaard in het Gemeentearchief Amsterdam

1. Inleiding

Sedert de 16de eeuw zijn er kaarten, kaartboeken, atlasen en kaartseries vervaardigd van Amsterdam. De meest gedetailleerde hebben een schaal die ligt tussen 1:500 en 1:2.000. Ze blijken een belangrijke functie te hebben bij veel historisch onderzoek. In dit artikel zullen kaarten die ten behoeve van dit onderzoek het meest frequent geraadpleegd worden, aan de orde komen. Uitgangspunt hierbij is de collectie die beheerd wordt bij de Historisch-topografische atlas van het Gemeentearchief Amsterdam. Op de tentoonstelling (zie ook de laatste paragraaf van dit artikel) die van 26 februari tot en met 8 april 1993 in het Gemeentearchief gehouden wordt, is de grootschalige kartografie van Amsterdam het onderwerp. Deze kaarten zijn in te delen in verschillende kaarttypen. In dit artikel worden ze gepresenteerd.

2. De oudste gedetailleerde overzichtskaarten (1544-1657)

Voor zover bekend zijn er in de 16de en eerste helft van de 17de eeuw geen grootschalige karteringen van de gehele stad uitgevoerd. Het betekent dat de meeste onderzoekers voor die periode terug moeten vallen op overzichtskaarten van de stad. Dit zijn de vrij algemeen bekende gedrukte kaarten van Cornelis Anthonisz.,¹ Pieter Bast² en Balthasar Florisz.³ De datering van de verschillende staten van de kaarten geeft onderstaande tabel.

Kaartmaker	Geeft kaartbeeld van ja(a)r(en)
Cornelis Anthonisz.	1544
Pieter Bast	1597, 1599, [ca. 1606], [1606-1617]
Balthasar Florisz.	1625, 1647, 1657

Tabel: Kaartmakers en jaren van uitgave van de meest gedetailleerde, oudste overzichtskaarten van Amsterdam

Op de overzichtskaarten staan naast het stratenpatroon de opstallen ingetekend. De kaartmakers hadden het streven om alle huizen weer te geven. Ondanks enkele aantoonbare vergissingen staan de kaarten als betrouw-

Een speciaal Amsterdam-nummer van Caert-Thresoor

In alle bijdragen in deze uitgave van Caert-Thresoor staan aspecten van de kartografie van Amsterdam centraal. De aanleiding voor het presenteren van een speciaal 'Amsterdam-nummer' is de tentoonstelling over de grootschalige kartografie van onze hoofdstad die in het voorjaar van 1993 in het Gemeentearchief Amsterdam gehouden wordt. Voor meer gegevens over de tentoonstelling zie de laatste paragraaf van het artikel *Vier eeuwen Amsterdamse buurten in kaart* en de aankondiging op blz. 27.

Het Gemeentearchief Amsterdam sponsoorde zowel de extra pagina's van dit nummer, als de omslag die dit jaar het tijdschrift siert. Hiervoor dankt de redactie, zonder enige twijfel namens alle lezers, het Gemeentearchief hartelijk.

baar te boek. Hierover is in de literatuur uitgebreid gepubliceerd. Deze overzichtskaarten moeten dan ook in behoorlijke oplagen gedrukt zijn. Een indicatie hiervoor is dat exemplaren in diverse collecties voorkomen en dat ze, zo nu en dan, ook op veilingen te koop aangeboden worden.

De vergaande detaillering die Cornelis Anthonisz., Pieter Bast, maar vooral Balthasar Florisz. aanbrachten, treffen we op latere uitgaven uit de 17de of 18de eeuw niet meer aan. Bijvoorbeeld de overzichtskaart van Amsterdam in zes bladen vervaardigd door de stadsarchitect Daniël Stalpaert in 1662⁴ is voor het gedetailleerde historisch onderzoek ongeschikt. De individuele huizen zijn gegeneraliseerd tot woonblokken die zich onderling amper onderscheiden. Alleen de belangrijkste gebouwen in de stad zijn in opstand ingetekend.

Enkele opmerkingen uit de literatuur over deze kaarten zijn relevant als we ze willen gebruiken voor het stads-historisch onderzoek.

- D'Ailly (1936) meldt dat er weliswaar vijf verschillende staten van de kaart van Cornelis Anthonisz. bestaan, maar dat deze wijzigingen alleen tekstueel en/of decoratief zijn. Het kaartbeeld is nooit aangepast.

- De laatste edities van de kaart van Pieter Bast zijn niet exact te dateren. Het is bovendien de vraag of van nieuwe staten van de kaart gesproken mag worden. De bladen lijken individueel onderscheiden te moeten worden. Van het rechter onderblad bijvoorbeeld onderscheidt Keyes (1981) vier staten, van de overige drie bladen vijf. In 1978 dateerde Hofman een editie op 1617 en schreef dat deze als minder betrouwbaar te boek staat. Hij geeft diverse redenen waarom deze staat niet voor 1617 gedrukt kan zijn, terwijl diverse stadsuitbreidingen, die inmiddels wel bestonden, niet ingetekend staan. Keyes gaat wat minder ver. Hij schrijft dat de bladen individueel geactualiseerd zijn en waagt zich niet meer aan een nieuwe datering van de latere edities.

1. De Dam in Amsterdam op de kaart van Cornelis Anthonisz., 1544 (foto: Gemeentearchief Amsterdam)

- Van de kaart van Balthasar Florisz. bestaan drie staten. D'Ailly (1932) beschrijft voor enkele individuele bladen een of twee staten meer. Van sommige bladen is niet met zekerheid te zeggen tot welke staat ze behoren. Eventuele tussenliggende staten van individuele bladen kunnen alleen na intensieve vergelijking van elkaar onderscheiden worden.

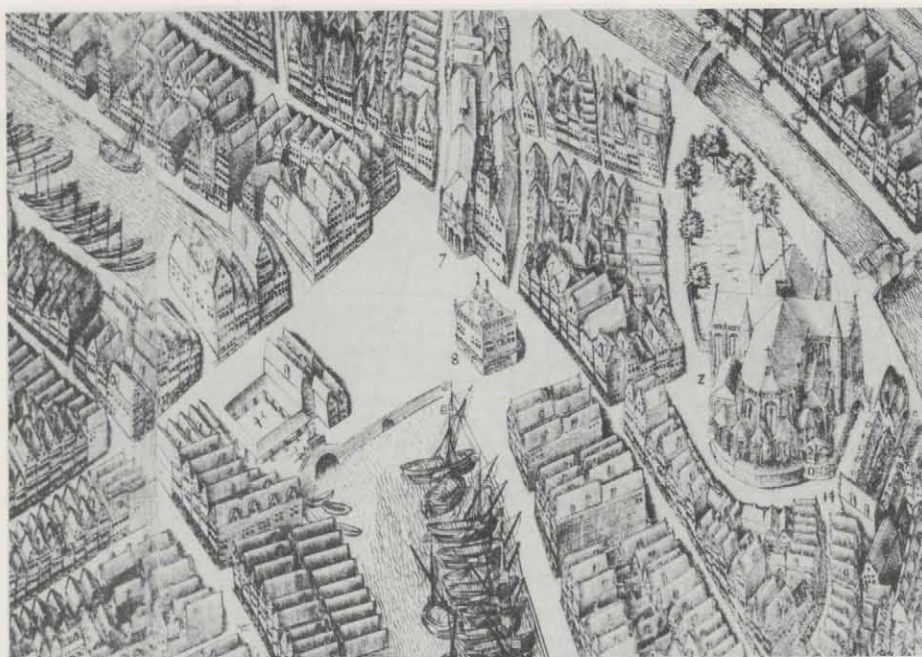
3. 18de-eeuwse burgerwijkkaarten

Voor de 18de eeuw zijn de burger- of schutterswijkkaarten het belangrijkste. De officieren van de burgerwacht gaven opdracht tot vervaardiging van deze wijkkaarten. Naast fraaie decoraties en de namen en familiewapens van de (onder-)officieren van de wacht geven deze kaarten belangrijke 18de-eeuwse topografische informatie prijs die op overzichtskaarten van de stad als geheel ontbreken. Onder andere wordt op de meeste bladen onderscheid gemaakt tussen woonhuizen, pakhuizen, stallen en loodsen. Ook staan de gangen en stegen van de wijken ingetekend. Als een woonhuis uit één kamer bestond, staat dit vaak aangegeven. Ook werd ingetekend waar in geval van brand, blusemmers te vinden waren. De kaarten komen zowel in gedrukte als in handgetekende vorm voor. Alle individuele kavels/huizen staan ingetekend. Als een onderzoeker weet waar een huis in de 19de of 20ste eeuw stond, is het vrijwel altijd mogelijk dit huis ook op de 18de-eeuwse burgerwijkkaarten te traceren. Helaas bedekken de burgerwijkkaarten niet de gehele stad. Van slechts vijfendertig van de zestig wijken waarin het 18de-eeuwse Amsterdam was verdeeld, is een burger- of schutterswijkkaart bewaard gebleven.⁵ Voor de onderzoeker die over een gedetailleerd kaartbeeld wil beschikken van wijken waarvan geen burgerwijkkaart bewaard gebleven is, kan de overzichtskaart in vier bladen van Gerrit de Broen uit circa 1732, soms een oplossing bieden. Op het eerste gezicht lijkt deze uitgave

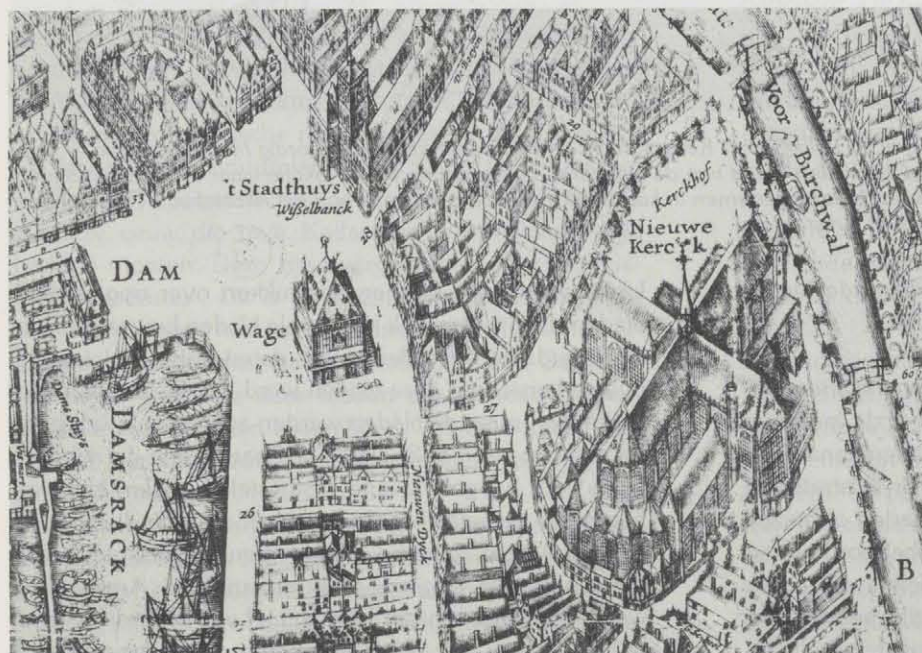
qua detaillering de vergelijking met de oudere overzichtskaarten te kunnen doorstaan. Bij nader inzien blijkt dit ten onrechte te zijn. We moeten ten aanzien van de kwaliteit terughoudend zijn. Hoewel de kaart een goed overzicht biedt van de stad als geheel, is hij voor het onderzoek per huis of perceel minder geschikt. Ten eerste zijn vrijwel alle huizen, met uitzondering van de belangrijke en grote bouwwerken, zodanig uniform getekend dat geen enkel huissymbool zich onderscheidt van zijn omgeving. Een tweede probleem is dat veel straten een ander aantal huizen laat zien dan de laatste staat van de kaart van Balthasar Florisz. uit 1657, terwijl het aantoonbaar is dat er in de tussenliggende periode geen huizen bijgebouwd zijn. Hetzelfde probleem doet zich voor bij de overzichtskaart, eveneens in vier bladen, die in 1795 door Mortier, Covens & Zoon werd uitgegeven.⁶ Voor een afbeelding van een burgerwijkkaart: zie de omslag van dit nummer van *Caert-Thresoor*, als ook de foto bij het artikeltje ter verantwoording van de omslag op blz. 10 van dit nummer.

4. Incidenteel vervaardigde grootschalige kaarten van delen van de stad

Op veel vragen van onderzoekers geven de oudste overzichtskaarten, samen met de burgerwijkkaarten, een antwoord. Mochten deze echter geen uitsluitsel geven, dan is het aan te bevelen op zoek te gaan naar detailkaarten die omschreven zouden kunnen worden als 'incidenteel vervaardigd'. De oudste handgetekende, gedetailleerde kaarten van Amsterdam treffen we aan in het archief van de voorganger van de Dienst Publieke Werken: het Stadsfabriekambt. Dit type kaart is niet alleen in de 16de en 17de eeuw getekend. Ze worden tot op de dag van vandaag gemaakt. Voorbeelden zijn kaarten van nieuwbouwprojecten. Ook zijn kaarten overgeleverd die een overzicht geven van de landerijen waarvoor pacht be-

2. De Dam in Amsterdam op de kaart van Pieter Bast, 1597 (foto: Gemeentearchief Amsterdam)

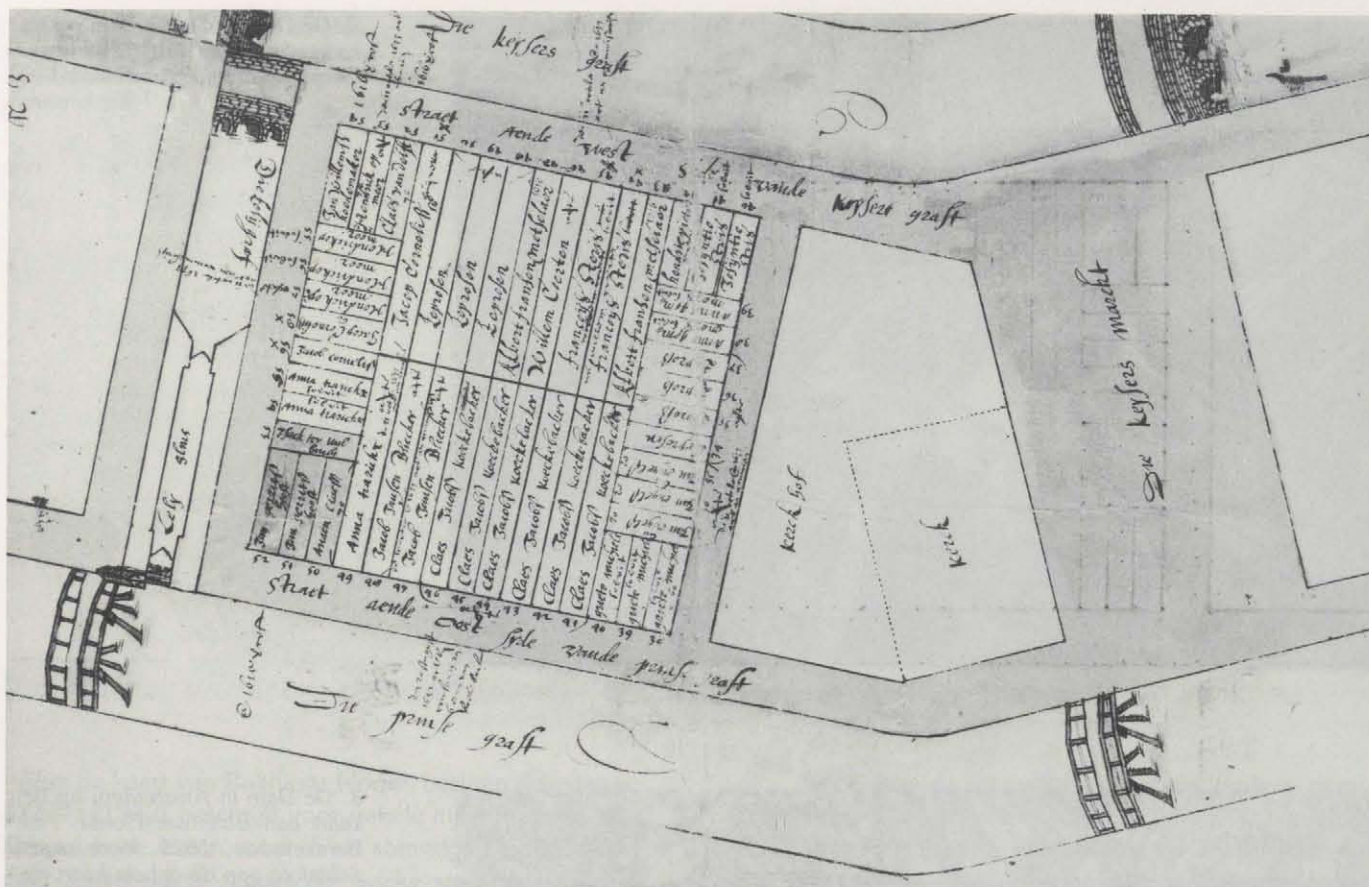
3. De Dam in Amsterdam op de kaart van Balthasar Florisz. van Berckenrode, 1625. Voor overzichtsfoto van de gehele kaart zie blz. 23 (foto: Gemeentearchief Amsterdam)

taald diende te worden, of, aansluitend op de vorige paragraaf, om een district te tonen waar een burgerwacht verantwoordelijk was voor orde en veiligheid. Als kaarten deel uitmaakten van een ambtelijk rapport zijn deze in veel gevallen ook bewaard gebleven.

Circa 700 bijzondere detailkaarten komen voor in een zeventiental kaartboeken van liefdadigheidsinstellingen. Deze geven geen overzicht van de stad als geheel. Ze laten het, zowel binnen als buiten de stad liggende landbezit zien van Amsterdamse instellingen zoals het Leprozenhuis, het Huiszittenden-Armenhuis, de Gasthuizen en het Burgerweeshuis. Ook de eigendommen van het stadsbestuur werden in kaartboeken opgenomen. De administratie van de laatste groep landerijen werd bijge-

houden door de Amsterdamse Thesaurie.⁷

Een voorbeeld van landerijen die ver buiten de stad lagen vinden we in kaartboek-B van het Burgerweeshuis. Dit had bezittingen in de buurt van Wognum. De oudste bladen in deze kaartboeken zijn in 1559 getekend door de gezworen landmeter Pieter Coenensz. Het meest recent getekende kaartboek dateert uit de 18de eeuw (n.b.: een enkele opgenomen gedrukte kaart is nog wat jonger). Sommige kaartboeken hebben een bijzondere meerwaarde. Tegen het eind van de 16de en in het begin van de 17de eeuw werd de stad 'uitgelegd' (vergroot).⁸ Verschillende landerijen die in het te verstedelijken gebied lagen, werden tweemaal getekend: vóórdat men met de uitleg begon, maar ook ten tijde van de stadsvergroting. Sommige bladen geven aan hoe de

4. Kaart van de regio begrensd door Prinsengracht, Leliegracht, Keizersgracht en Keizersmarkt (tegenwoordig Markt genaamd = verlengde van de Raadhuisstraat). Ingetekend staan de namen van de eigenaren van percelen en de lokatie waar in 1619 begonnen zou worden met de bouw van de Westerkerk. Kaart opgenomen in kaartboek C dat deel uitmaakt van het Archief van Thesaurieren Ordinaris, 1605-1619 (foto: Gemeentearchief Amsterdam)

nieuwe situatie moest worden. Zowel de oude als de nieuwe situatie worden dus weergegeven.

Hoewel de incidenteel vervaardigde detailkaarten gemaakt werden met een gericht doel - al is dit lang niet altijd meer te achterhalen - geven veel bladen aanzienlijk meer informatie dan strikt nodig was. Ter illustratie: in veel kaartboeken worden ook wegen, vaarten of huizen weergegeven die niet tot het eigendom behoorden van de instelling die opdracht gaf het kaartboek te vervaardigen. Deze 'extra's' op de kaartbladen zijn bedoeld ter oriëntatie. Tegelijkertijd is het veelal de oudste visuele informatie die ervan beschikbaar is.⁹

5. Kadastrale bladen van Amsterdam sedert 1832

Uit zowel de 19de als de 20ste eeuw beschikken we over kadastrale bladen.¹⁰ De 'Dienst van het Kadaster en de Openbare Registers' tekende (tegenwoordig komt al het tekenwerk digitaal tot stand) kaarten met als een van de belangrijkste doelstellingen deze te gebruiken bij de vaststelling van grondbelasting. De hoogte daarvan is afhankelijk van de oppervlakte der percelen. Elke gemeente is in secties verdeeld. Elk kaartblad beeldt een sectie af, dan wel een deel ervan. Ieder perceel heeft een eigen nummer. Via leggers zijn de eigenaren gekoppeld aan de perceelnummers. Het eigendom van vrijwel alle percelen in Nederland is sedert 1832 geadministreerd. Het

lijkt erop dat we kunnen beschikken over nog oudere bladen. Er zijn namelijk kadastrale bladen bewaard die in 1820 gedateerd werden. Deze datering is niet juist. De oudste versie van deze bladen werd weliswaar getekend in dat jaar, maar de bladen werden actueel gehouden tot en met het jaar 1832. Dat is het jaar waarin de minuutplannen voor het gehele land vastgesteld werden. Het was het eerste jaar dat het Kadaster als officiële dienst fungeerde. Vanaf dat jaar zijn de minuutplannen niet meer aangepast. De originele minuutplannen van Amsterdam worden bewaard in het Rijksarchief van Noord-Holland te Haarlem en niet in het Gemeentearchief Amsterdam. De reden hiervoor is dat het Kadaster een rijksinstelling is en geen gemeentelijke.

Sedert 1832 zijn vele nieuwe bladen getekend. Er is echter een beperkt aantal bladen bewaard gebleven. De procedure bij het Rijkskadaster is altijd geweest dat alleen de meest recente situatie in getekende vorm bewaard werd. Waren de wijzigingen binnen een sectie ingrijpend, dan werd een nieuw blad getekend. Onder een ingrijpende wijziging verstaan we met name het bouwen van nieuwe wijken op niet eerder bebouwde grond. De regel bestond dat landelijke gebieden op minder gedetailleerde schalen gekarteerd werden dan bebouwde regio's. Het had tot gevolg dat veel secties, zodra ze bebouwd werden, ook uit meer bladen gingen bestaan. Bij het Rijkskadaster is alleen de meest recente situatie in te zien.

Naast de minuutplannen zijn er nog twee reeksen kadastrale bladen bewaard gebleven. Eén reeks stamt uit de tach-

5. Het Begijnhof met de Engelse Kerk in Amsterdam. Detail van Kadastraal minuutplan, 1832 (foto: Gemeentearchief Amsterdam; origineel in Rijksarchief Noord-Holland)

tiger jaren van de 19de eeuw en is getekend in het kader van een herziening van de grondbelasting. Daarnaast is er in Haarlem een reeks bewaard gebleven uit deze eeuw. Het zijn bladen die naar de Kadastranormen eigenlijk vernietigd hadden moeten worden, maar die ten behoeve van het historisch onderzoek 'gered' zijn.

De informatie van de bladen die in het Rijksarchief bewaard worden, is voor het grootste deel ook ter inzage in Amsterdam. Het Gemeentearchief Amsterdam beschikt over fotografische reproducties op de schaal één op één van de minuutplannen uit [1820]-1832. Ook beschikt het Gemeentearchief over vele honderden bladen uit deze eeuw die naar Kadastrale normen vernietigd hadden moeten. Deze zijn overgedragen door het 'Gemeentekadaster'. Dit is een gemeentelijke afdeling die een abonnement had op kopieën van de nieuw te verschijnen Amsterdamse kadastrale bladen. Het Gemeentekadaster gebruikte deze bladen als werkexemplaren. Vele aanvullingen zijn bijgetekend. Als de kopieën verouderd waren, werden ze overgedragen aan het Gemeentearchief.

Voor historici die kadastrale bladen willen raadplegen is het van belang te weten dat de collecties kadastrale bladen die in het Rijksarchief Haarlem en het Gemeentearchief Amsterdam niet gelijk zijn. Zoekt men een blad dat bij het ene archief niet aanwezig is, dan kan men het eerst proberen bij de andere instelling, voordat het zoeken opgegeven wordt. Het punt is dat beide collecties incompleet zijn, maar dat de collecties bovendien ongelijk aan elkaar zijn.

6. Buurtatlassen vervaardigd tussen 1850 en 1876

Voor het Amsterdamse huizenonderzoek zijn drie atlasen uit de derde kwart van de 19de eeuw van belang. Alle huisnummers van Amsterdam zijn in zowel 1853, als in 1875 omgenummerd.¹¹ We onderscheiden dus drie huisnummeringen. De zogenaamde 'klein nummers' werden 1796 ingevoerd. In 1853 werd voor de eerste maal besloten tot omnummering. Spoedig bleek dat aan de nieuwe nummeringswijze diverse bezwaren

kleefden. Het gevolg was dat deze niet veel meer dan twintig jaar gebruikt werd. In 1874 nam de Amsterdamse gemeenteraad het besluit om de stad nogmaals om te nummeren. Dit werd effectief ingevoerd in 1875. Deze laatste huisnummering is, afgezien van incidentele omnummeringen als gevolg van nieuwbouw, nog steeds gangbaar. De huisnummers moeten onderscheiden worden van zowel de verpondingsnummers (in gebruik geweest van 1732 tot 1808, toen herzien door de 'grote nummers' en gebruikt ten behoeve van belastingheffing op onroerend goed), als de kadastrale nummers (ten behoeve van de grondbelasting en eigendomsregistratie; zie bovenstaande paragraaf).

De drie nummeringen zijn terug te vinden in drie verschillende atlasen. Hierin is Amsterdam opgedeeld in buurten. Deze zijn genummerd van A t/m Z en van AA t/m ZZ.

De oudste atlas werd gedrukt in 1850 en bestaat uit 50 kaartbladen. De titel hiervan luidt: *Verdeeling der stad Amsterdam in 50 buurten gemerkt A-ZZ 1850*. De kaarten hierin zijn van de drie atlasuitgaven het minst gedetailleerd. De panden zijn niet individueel herkenbaar. Alleen huizenblokken staan ingetekend en alleen de hoekpanden zijn van een 'klein nummer' voorzien. Dit betekent dat een huis waarvan het dit nummer bekend is, in deze atlas niet exact, maar wel vrijwel exact te lokaliseren is.

Van de tweede atlas bestaat geen gedrukte uitgave. Hij bestaat uit 66 kaartbladen en laat de huisnummers zien uit de periode 1853-1875. Van deze atlas beheert de Historisch-topografische atlas van het Gemeentearchief vier exemplaren. Ze lijken sterk op elkaar, maar zijn niet identiek. Geen van de vier atlasen heeft een titel- of titelblad. De belangrijkste inhoudelijke overeenkomst is de methode van huisnummering. Ze laten, in tegenstelling tot de atlas uit 1850, wel elk individueel pand zien. Van vrijwel elk gebouw is het huisnummer af te lezen dat gebruikt werd in de periode 1853-1875. De vier atlasen werden getekend en gebruikt bij de gemeentelijke dienst Publieke Werken.

De derde atlas dateert uit 1876. Hij bestaat uit een portefeuille met 101 gedrukte bladen (exclusief titelblad). De atlas werd samengesteld op basis van een handgetekende atlas die door Publieke Werken ter beschikking

gesteld werd aan de particuliere uitgever J.C. Loman Jr.¹² De kaarten geven een zeer actueel en gedetailleerd kaartbeeld en zijn vanzelfsprekend voorzien van de meest recente huisnummering.

7. De kaart van Bouw- & Woningtoezicht

Voor het meer recente 20ste-eeuwse huizen- en stads-onderzoek beschikken we over de kaartbladen door de afdeling Bouw- en Woningtoezicht van de gemeente Amsterdam. Deze dienst tekent deze kaartbladen sedert 1902. Ze geven een zeer gedetailleerd beeld van de stad. De bladen zijn voornamelijk getekend op schalen 1:1.000, 1:1.250 en 1:2.500. Ze vermelden informatie over de opstellen die er krachtens gemeenteraadsbesluiten mochten en mogen staan. De kaartbladen geven ook de data van de raadsbesluiten betreffende elk bouwproject. Het feitelijke genomen besluit is dan door de onderzoeker in de gemeenteraadsbesluiten simpel terug te vinden. De dienst Bouw- & Woningtoezicht tekent deze bladen nog steeds. Het is de opzet dat elk besluit op het bijbehorende blad ingetekend wordt. In de marge van het kaartbeeld of op de achterzijde van het blad worden de data genoemd waarop de Amsterdamse gemeenteraad het besluit betreffende een bouwproject nam. Indien een blad, als gevolg van nieuwe besluiten die de afgebeelde regio betreffen, zo vaak bijgewerkt is, dat de kaart bijna onleesbaar wordt, besluit de tekenkamer tot het vervaar-

Verklaring.

● GEMEENTE EIGENDOM
 ■ GEBOUWEN BEDOELD IN
 DE VUURWET
 ○ ERFDIENSTBAARHEID

(ZIE DE VOORSCHRIFTEN BEDOELD IN ART. 43,
 DER WONINGWET.
 RAADS-BESLUIT VAN 25 SEPT. 1935, NO 663, NO 106 GR

Raadsbesluiten.

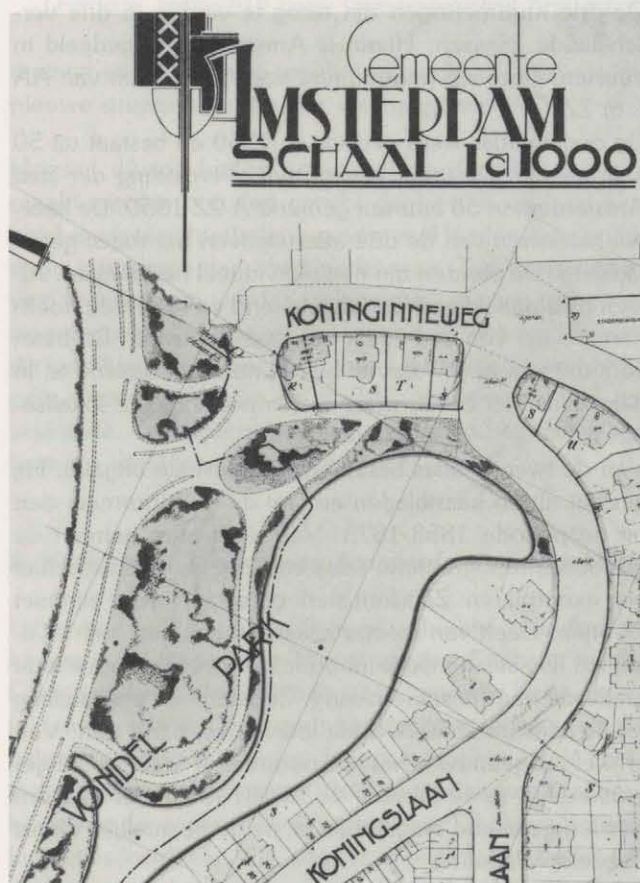
A	no 3 Jun 1903, no 445, no 34 GR, noorg. rooilyn
B	7 September 1907, no 602, no 36 GR, noorg. rooilyn
C	26 Maart 1907, no 246, no 129 GR, noorg. rooilyn
D	8 October 1920, no 1763, no 140 GR, noorg. rooilyn
E	27 Januari 1921, no 32, no 17 GR, noorg. rooilyn
F	18 November 1914, no 1370, no 172 GR, noorg. rooilyn
G	7 September 1909, no 761, no 74 GR, noorg. rooilyn
H	18 October 1916, no 1044, no 143 GR, noorg. rooilyn
I	31 April 1919, no 371, no 88 GR, noorg. rooilyn
K	11 Februari 1920, no 156, no 16 GR, noorg. rooilyn
L	11 Februari 1920, no 157, no 17 GR, noorg. rooilyn
M	16 October 1918, no 895, no 84 GR, noorg. rooilyn en noorg. rooilyn
N	1 Juli 1901, no 74, no 99 GR, noorg. rooilyn
O	1 Augustus 1934, no 728, no 97 GR, noorg. rooilyn
P	7 Augustus 1935, no 528, no 95 GR, noorg. rooilyn
Q	17 Maart 1926, no 142, no 34 GR, noorg. rooilyn
R	12 Juni 1901, no 553, no 26 GR, noorg. rooilyn
	3 Juni 1903, no 445, no 39 GR, noorg. rooilyn
	11 Juli 1929, no 600, no 131 GR, noorg. rooilyn
S	12 Juni 1901, no 553, no 26 GR, noorg. rooilyn
	3 Juni 1903, no 445, no 39 GR, noorg. rooilyn
T	12 Juni 1901, no 553, no 26 GR, noorg. rooilyn
	3 Juni 1903, no 445, no 39 GR, noorg. rooilyn
U	12 Juni 1901, no 553, no 26 GR, noorg. rooilyn
	3 Juni 1903, no 445, no 39 GR, noorg. rooilyn
	Best. Ben M. 7 Mei 1907, no 7469, no 39 GR, noorg. rooilyn

7. Gedeelte van de raadsbesluiten vermeld op kaart van wijk 157 uit de serie van Bouw & Woningtoezicht, 1906 (foto: Gemeentearchief Amsterdam)

digen van een nieuw blad. Het oude blad behoort dan te worden overgedragen aan het Gemeentearchief. De meeste overgedragen bladen blijken vaak geretoucheerd en beplakt te zijn, ook hebben veel bladen nogal wat gebruiksschade. In totaal worden in het Gemeentearchief een kleine 700 bladen uit deze reeks bewaard.¹³

8. De Topografische Kaart 1:1.000

Voor het historisch onderzoek van de 20ste eeuw beschikken we, naast de kaarten die vervaardigd werden door het Kadaster en de gemeentelijke dienst Bouw- & Woningtoezicht, over nog een zeer gedetailleerde kaart-serie. Het betreft de topografische kaartserie op de schaal 1:1.000 vervaardigd door de eveneens gemeentelijke dienst die sedert 1991 de naam Dienst Stedelijk Beheer draagt (oudere namen zijn Dienst Publieke Werken en Dienst Openbare Werken). Het oudste blad uit de serie, die vooral bekend staat onder de naam D.O.W. 1:1.000-serie, werd gemaakt in 1908. De Historisch-topografische atlas van het Gemeentearchief beheert circa 3.500 bladen uit deze serie. De kaartbladen laten onder andere perceelscheidingen, huisnummers, het belangrijkste straatmeubilair en de namen en nummers van bruggen zien. Deze kaartbladen geven een beeld van de feitelijke situatie op het moment van karteren.¹⁴ Als belangrijke veranderingen in het terrein plaatsvonden,

6. Een deel van het Vondelpark en directe omgeving. Detail van kaart van wijk 157 (uit de serie en volgens de bladindeling van de Dienst Bouw- en Woningtoezicht van Amsterdam, 1906 (foto: Gemeentearchief Amsterdam)

8. Detail van een deel van Artis en omgeving afgebeeld op blad J6 uit de serie Topografische kaarten 1:1.000 uitgegeven door Dienst Openbare Werken van Amsterdam, 1909 (foto: Gemeentearchief Amsterdam)

rechtvaardigde dit een nieuwe uitgave van het overeenkomende kaartblad. Het betekent dat bijvoorbeeld van het blad dat volgens de bladwijzer nummercode J6 (= omgeving Artis) kreeg, dertien verschillende uitgaven bewaard gebleven zijn uit de periode 1908 tot 1980, terwijl het blad K12 nimmer uitgegeven is omdat er alleen het water van het IJ op zou staan.

9. De rol van de kaarten bij het onderzoek

Veel onderzoekers gaan pas op zoek naar kaarten als het werk afgerond is. De kaarten worden dan slechts gebruikt als illustratie. Veel zinvoller wordt het als de kaart als bron van informatie kan dienen.¹⁵ De hierboven beschreven grootschalige kaarten zijn hiervoor bij uitstek geschikt. De belangrijkste toepassingen zijn die ten behoeve van het stadshistorisch onderzoek, het huizenonderzoek en het stadsarcheologisch onderzoek. In incidentele gevallen geven ze informatie ten dienste van het genealogisch onderzoek. Met name de handgetekende kaarten in de kaartboeken geven namen van personen of families die de ingetekende opstallen bewoonden, dan wel die de landerijen pachtten of er eigenaar van waren. Het is mogelijk dat de kaart de enige bron is waar deze informatie van betrokken kan worden. Een tweede voorbeeld waarbij de oudere grootschalige kaarten

dienst doen is bij het situeren van fundamenten van in vroeger eeuwen afgebroken huizen. Een laatste voorbeeld waarbij met name kaarten uit de 19de-eeuwse buurtatlassen een finaal uitsluitsel kunnen geven, betreft de nummering van panden door kleinere straten en steegen. Uit archiefbronnen is lang niet altijd op te maken of men de huizen in een straat of steeg 'links om', dan wel 'rechts om' nummerde. De gedetailleerde buurtatlas-kaarten, die van huisnummers voorzien zijn, kunnen dan uitsluitsel geven. Een gezocht huis kan zo exact gelokaliseerd worden.

10. Hoe zijn de kaarten toegankelijk?

De kaarten in het Gemeentearchief Amsterdam worden toegankelijk gemaakt via een systeem van bladwijzers. Onderscheid moet gemaakt worden tussen de kaartseries en de incidenteel vervaardigde kaarten. De kaartseries hebben alle hun eigen bladwijzers. In 1992 en de eerste maanden van 1993 zijn de toegangen op de kaarten die niet tot de incidenteel vervaardigde kaarten behoren, gereed gekomen.

Voor de incidenteel vervaardigde kaarten is een mondiaal bladwijzersysteem ontwikkeld.¹⁶ Belangrijk is wel dat we ons realiseren dat veruit het grootste deel van de collectie van het Gemeentearchief kaarten van delen van

Amsterdam omvat. Dit betekent dat een coderings-systeem waarbij de regiogrootte bepaald wordt door min of meer vergelijkbare oppervlakten, bijvoorbeeld landsgrenzen, niet werkbaar zou zijn. Om praktische redenen is besloten dat de grootte van een regio bepaald wordt door zowel logische en natuurlijke grenzen, als door het aantal kaarten dat van een regio bewaard wordt. Het laatste betekent dat sommige regio's qua oppervlakte zeer klein en andere zeer uitgestrekt zijn. Ter illustratie: van de wijk De Pijp worden vijfentwintig kaartbladen bewaard, terwijl er van Afrika slechts enkele bladen voorhanden zijn die in atlassen voorkomen. Het betekent dat De Pijp een eigen regiocode kreeg, maar het continent Afrika als geheel ook slechts één. Als door aankoop of overdracht grote aantallen kaartbladen van een regio binnenkomen, laat de indeling de ruimte deze alsnog verder op te splitsen. Het is de opzet dat binnen enkele jaren alle kaarten via een computer op de studiezaal raadpleegbaar zullen zijn. De regiocode zal dan een van de belangrijkste ingangen zijn. Tegelijkertijd zullen alle kaarten op 35 millimeterfilm opgenomen worden. Deze filmbeeldjes zullen te raadplegen zijn in viewers op de studiezaal. Indien gewenst kan à la minute een afdruk op maximaal A0 formaat geleverd worden.

11. Een tentoonstelling over de grootschalige kartografie van Amsterdam

De titel van de kaarttentoonstelling die van 26 februari tot en met 8 april 1993 in het Gemeentearchief gehouden wordt, is: *Vier eeuwen Amsterdamse buurten in kaart*. Als kapstok voor de expositie werd een Amsterdamse familie genomen. Er is een vrij willekeurige opeenvolging van telkens één ouder met één kind genomen. Deze stamreeks loopt terug tot halverwege de 16de eeuw. Van al deze familieleden is zoveel mogelijk uitgezocht waar zij woonden en naar welke adressen zij verhuisden. Soms, maar lang niet altijd, is het woonhuis exact te lokaliseren. Op de tentoonstelling worden per generatie zo gedetailleerd mogelijke kaarten gekozen uit de jaren dat het desbetreffende familielid daar woonde. Bijvoorbeeld het familielid Lobberich Simons werd in 1598 begraven. Het meest gedetailleerde beschikbare kaartbeeld van het adres waar zij woonde aan de Warmoesstraat, treffen we aan op de eerste staat van de overzichtskaart van Amsterdam die Pieter Bast in 1597 maakte. Een meer gedetailleerde kaart uit die tijd waarop de Warmoesstraat afgebeeld staat is niet beschikbaar. De meeste familieleden verhuisden diverse malen, meestal binnen, maar een enkele maal ook naar een plaats buiten Amsterdam. Per persoon wordt een kaart van minstens één woonadres getoond, in de meeste gevallen van meerdere. De tentoonstelling is geen handleiding tot het verrichten van genealogisch onderzoek. De stamreeks van de familie waar Lobberich Simons deel van uitmaakt wordt voor de tentoonstelling, het zij nogmaals gezegd, enkel als kapstok gebruikt. Het hoofddoel van deze tentoonstelling is een beeld te geven van de vele verschillende gedetailleerde kaarttypen die gebruikt kunnen worden bij het historisch onderzoek.

NOTEN

Met dank aan Boudewijn Bakker en Tom Brockmeijer voor het kritisch doorlezen van het artikel en het aanreiken van meerdere aanvullingen.

De originelen van alle afbeeldingen in dit artikel genoemd staan, worden beheerd bij de Historisch-topografische atlas van het Gemeentearchief Amsterdam, tenzij anders vermeld.

1. Zie D'Ailly (1936) en Hofman (1978), nr. 1.
2. Zie Hofman (1978), nr. 5 en Keyes (1981).
3. Zie D'Ailly (1932) en Hofman (1978), nr. 6.
4. Zie Hofman (1978), nr. 8.
5. Naar Hofman (1981), o.a. Inleiding, p. II; Zie ook: D'Ailly (1953), p. 125-164;
6. Zie D'Ailly (1934), nr. 265; Hofman (1978), nr. 11.
7. De archieven waar de kaartboeken deel van uitmaken bevinden zich alle in het Gemeentearchief Amsterdam. Het betreft de archieven: nr. 369 (Leprozenhuis), nr. 349 (Huiszitten-Armen-huis), nr. 367 (Burgerweeshuis), nr. 342 (Gasthuizen) en nr. 5039 (Thesaurieren Ordinaris).
8. Zie Van Eeghen (1971).
9. Voor meer informatie over deze kaartboeken, zie Van Eeghen (1971) en Hammeleers en Nijhoff Asser (1991).
10. Literatuur over kaarten in het kadaster o.a. Keveling Buisman en Muller (1979), Koeman (1982), Ruitinga (1991) en Veldhorst (1991).
11. Hier wordt verder niet ingegaan op de redenen waarom de nummering ingevoerd en vervolgens tweemaal gewijzigd werd. Zie hiervoor o.a. Oldewelt (1942); Timp (1979); Ernst e.a. (1981/1982); Hammeleers (1993); met een meer uitgebreide literatuurverwijzing.
12. Zie Hammeleers (1992) (a en b; beide inclusief bibliografische beschrijving van de atlassen).
13. Zie Klein en Hammeleers (1991).
14. Naar: Kaartencatalogus Amsterdam, 1992; tekst over: Grootschalige basiskaart 1:1.000. Zie ook: Van der Meyden (1992).
15. Zie Koeman (1984).
16. Dit bladwijzersysteem werd ontworpen door Anne Mieke van der Top in het derde kwartaal van 1992. Een begeleidend rapport over keuzes en afwegingen die gemaakt zijn, is geschreven. Zie Van der Top (1992).

LITERATUUR

- Ailly, A.E. d', Balthasar Florisz.' plattegrond van Amsterdam. In: *Jaarboek Amstelodamum* 29(1932), blz. 103-130.
- Ailly, A.E. d', *Catalogus van Amsterdamsche plattegronden*. Amsterdam, 1934.
- Ailly, A.E. d', De verschillende drukken van Cornelis Anthonisz.' plattegrond van Amsterdam. In: *Jaarboek Amstelodamum* 33(1936), blz. 31-36.
- Ailly, A.E. d', *Repertorium van de profielen der stad Amsterdam en van de plattegronden der schutterswijken*. Amsterdam, 1953.
- Eeghen, I.H. van. De stadsuitleg van 1585/1586. In: *Jaarboek Amstelodamum* 63(1971), blz. 44-77.
- Ernst, H., J. Grünfeld, G. Kouwenhoven, E. Lieveense-Pelser, A. van Veen en J. Verseput, *Bronnen en methoden voor het onderzoek in archieven naar de geschiedenis van huizen in Amsterdam binnen de Singelgracht*. Amsterdam: Gemeentearchief, 1981-1982.
- Hammeleers, M.M.Th.L. (a), *De negentiende eeuwse buurtatlassen van Amsterdam : Inleiding*. Amsterdam: Gemeentearchief, 23 september 1992. (Beperkt verspreid).
- Hammeleers, M.M.Th.L. (b), *De Atlas van Amsterdam uitgegeven door J.C. Loman Jr. in 1876 : Zijn plaats binnen de grootschalige kartografie van Amsterdam*. In: *Jaarboek Amstelodamum* 84(1992), blz. 107-130.
- Hammeleers, M.M.Th.L., *Buurtatlassen tonen oude huisnum-*

- meringen: detailkaarten van 1850-1876. In: *Ons Amsterdam* 44(1993)2, blz. 30-34.
- Hameleers, M.M.Th.L. en E. Nijhoff Asser, De Restauratie van Kaartboek-B uit het Archief van het Amsterdamse Burgerweeshuis: Het eerste in een reeks van zeventien. In: *Caert-Thresoor* 10(1991)2, blz. 21-31.
- Hindle, B.P., *Maps for local history*. London, 1988. (Batsford Local History Series).
- Hofman, W., *Amsterdam Burgerwijkkaarten: Repertorium Geschiedenis van Schutterij en Burgerwacht Genealogische gegevens van Officieren*. Amsterdam, 1981. Tekstdeel en facsimile.
- Hofman, W., *Amsterdam*. Alphen aan den Rijn, 1978. Tekstdeel en facsimile.
- Kaartencatalogus Amsterdam*. Amsterdam: Dienst Stedelijk Beheer; Landmeten en Vastgoedinformatie, 1992.
- Keveling Buisman, F. en E. Muller, *Kadastergids: Gids voor de raapleging van de hypotheecaire en kadastrale archieven uit de 19e eeuw en de eerste helft van de 20e eeuw*. 's-Gravenhage, 1979.
- Keyes, G., *Pieter Bast*. Alphen aan den Rijn, 1981. Tekst en facsimile.
- Klein, G.J. en M.M.Th.L. Hameleers, *Overzicht van de serie kaartbladen, uitgegeven door de gemeentelijke dienst Bouw- & Woningtoezicht*. Amsterdam: Gemeentearchief, 1991. (Beperkt verspreid).
- Koeman, C., Bijdragen van het Kadaster aan de kartografie van Nederland. In: *Op Goede Gronden: een bundel opstellen ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van de Dienst van het Kadaster en de Openbare Registers*. Den Haag, 1982.
- Koeman, C., Oude kaarten als bron voor de geschiedwetenschap: een classificatie op grond van bewijskracht. In: *Caert-Thresoor* 3(1984)2, blz. 18-24.
- Meyden, T. van der, *Overzicht van de kaartserie van Amsterdam op de schaal 1:1.000, uitgegeven door de gemeentelijke dienst Stedelijk Beheer en haar rechtsvoorgangers*. Amsterdam: Gemeentearchief, 1992. (Beperkt verspreid).
- Oldewelt, W.F.H., De huisnummering. In: *Amsterdamsche archiefvondsten* (1942), blz. 49-53.
- Ruitinga, A.H., De uitgave van kadastrale atlanten van Nederland. In: *Caert-Thresoor* 10(1991)3, blz. 47-51.
- Timp, W., De invoering van de huisnummering. In: *Jaarboek Amstelodamum* 71(1979), blz. 79-92.
- Top, A.M. van der, *Klassificatie Kartografische Documenten [in het Gemeentearchief Amsterdam]*. 1992. (Beperkt verspreid).
- Veldhorst, A.D.M., Het Nederlandse vroeg-19e eeuwse Kadaster als bron voor anderssoortig onderzoek, een verkenning. In: *Historisch Geografisch Tijdschrift* 9(1991)1, blz. 8-27.

SUMMARY

'Vier eeuwen Amsterdamse buurten in kaart' Large scale maps in the Municipal Archives of Amsterdam

Which large scale maps are useful when doing historical research on the City of Amsterdam?

This article discusses large scale maps which have been made of the city of Amsterdam from 1544 until now and which have been preserved in its Gemeentearchief (Municipal Archives). For the period up to the end of the 17th century, very detailed maps are not available for all districts of the city. In that case the researcher has to turn to the different editions of maps on less detailed scale. The maps most used and best known are those which have been engraved by Cornelis Anthonisz. (1544), Pieter Bast (editions of 1597, 1599, [1606], [1606-1617]) and Balthasar Florisz. (editions of 1625, 1647, 1657). From the beginning of the 18th century for thirtyfive out of sixty districts 'burgerwijk-' or 'schutterswijk'-maps are available.

These maps are very detailed too. A detail of such a map can be seen on the *Caert-Thresoor* cover of this year. Of course there are also several thousands of maps available all showing a part of the city. But these maps do not form a series. Examples are drawn in estate-atlases which were made by several institutes in the period from 1559 to the middle of the 18th century. Others have been published in reports of the department of Public Affairs of the city. Quite a lot of 'incidentally preserved maps' can also be found in private archives. In the 19th century cadastral maps as well as three very detailed atlases (1850, [1853-1875], 1876) can be used. A problem researchers may face is that the housenumbers changed several times in the third part of the 19th century. The nineteenth century atlases might be a help in solving this problem.

For the 20th century, several types of very detailed map series are available. Apart from the cadastral maps, the maps of the city departments of 'Bouw- & Woningtoezicht' as well as the Topographical Survey of the city of Amsterdam, can be used. Over the next years the mapcurator of the Gemeentearchief of Amsterdam intends to make all maps available for the public by 35 millimeter microfiches. From 26 February until 8 April 1993 an exhibition which has as its theme the large scale maps will be held in the Gemeentearchief of Amsterdam (Amsteldijk 67, Amsterdam).

A & I

ARCHIEFSELECTIE EN INVENTARISATIE

Wij maken uw kaarten- en tekeningenbestanden op deskundige wijze toegankelijk, volgens:

- archivistische regels;
- fobid-regels of
- naar eigen wens.

Verder leveren wij naar wens een inventaris of catalogus van uw archief of bestand.

INTERESSE?

Vraag vrijblijvend informatie of prijsopgave.

A & I, Archiefbewerking

Postbus 359

9670 AJ WINSCHOTEN

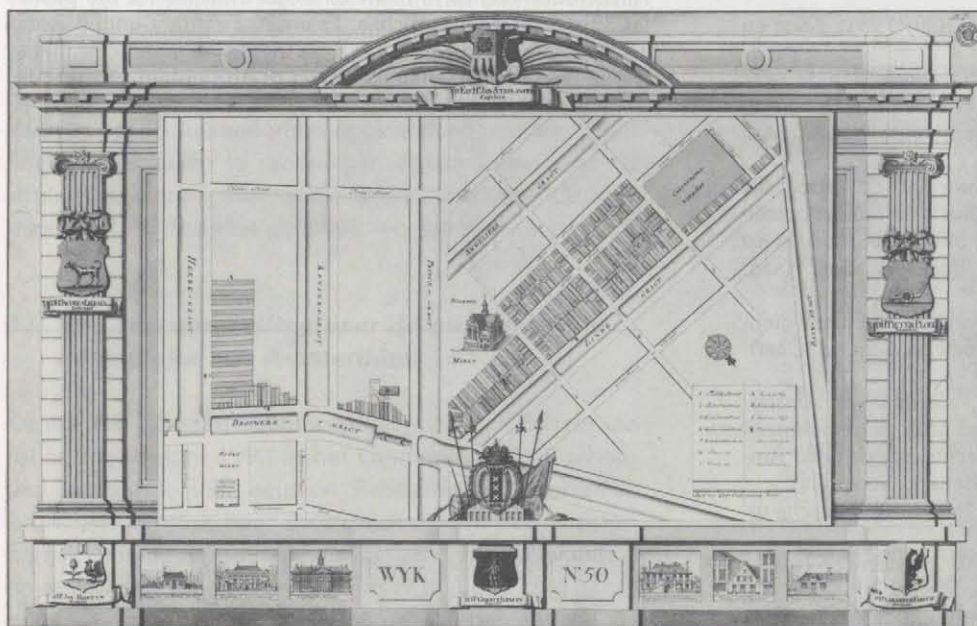
NB. Onze archiefconsulenten zijn hoog opgeleid en beschikken over minimaal MMA, SOD I + II, GO-H.

Een Amsterdamse Burgerwijkkaart op de omslag

[Kaart van de Amsterdamse Burger]Wijk no. 50 [= omgeving Noordermarkt] / Anoniem. — Schaal [ca. 1:1.150]. — [1766-1780]. — 1 kaart : manuscript in pen en penseel, ingekleurd ; 60 x 93,5 cm. — Met legenda en zes wapenschilden met familienamen van (onder-)officieren rond kaartbeeld. — Met afbeelding van de Noorderkerk in opstand en het wapen van Amsterdam. — Onderaan de bladrand staan in miniatuur zes wachthuizen ingetekend.

Ter gelegenheid van de tentoonstelling *Vier eeuwen Amsterdamse buurten in kaart* is voor de omslag van de 12de jaargang van *Caert-Thresoor* een uitsnede gekozen van een handgetekende kaart van Wijk 50. Het Amsterdamse Gemeentearchief maakte het drukken van deze keuze op de omslag financieel mogelijk.

De kaart van Wijk 50 moet tussen 1766 en 1780 getekend zijn.³ Bijzonder fraai staat 'in opstand' de Noorder-

Kaart van Wijk No. 50 uit de reeks van Amsterdamse burgerwijkkaarten, anoniem, vervaardigd tussen 1766-1780 (origineel en foto: Gemeentearchief Amsterdam)

Tot het jaar 1795 diende de veiligheid van de burgers van Amsterdam gewaarborgd te worden door 'buurwachten' of 'burgerwachten'. Iedere wijk beschikte over zijn eigen wacht of vendel. Het aantal burgerwijken groeide. In 1579 telde men er elf. In 1684 werd het aantal definitief vastgesteld op zestig.¹ Aan het hoofd van de burgerwachten stonden kapiteins. Zij werden geassisteerd door luitenanten, sergeanten en vaandrags. Op stadsniveau werd alles gecoördineerd door kolonels en een kolonel-generaal. In de 18de eeuw werden de wijken gekarteerd. Het is niet zeker dat dit voor alle wijken gebeurde. Voor zover bekend is van slechts vijfendertig van de zestig wijken een burgerwijkkaart bewaard gebleven. Van een aantal wijken kennen we een handgetekende versie, van andere een gedrukte. Van sommige beschikken we over beide typen. Van meerdere wijkkaarten bestaan verschillende staten. Gezien de vele fraaie decoraties op de bladen - onder andere werden de namen en familiewapens van de (onder)officieren opgenomen - was kartering van de wijk beslist niet het enige doel dat de opdrachtgevers nastreefden. Hofman noemde de burgerwijkkaarten al eerder prestigeobjecten.²

kerk ingetekend. De kaart is voorzien van een legenda. Voor de burgerwacht is het belangrijkste symbool het blusemmertje. De legendatekst vermeldt: *Wykhuijsen daar de Stads / Brand Emmers be- / waard werden, die tot / deeze wyk behooren.*

NOTEN

1. Zie: Hofman (1981), blz. 6-9.
2. Ibidem, blz. II.
3. Ibidem, blz. 79, Wijk 50b; D'Ailly (1953), blz. 153, nr. 67: Wijk no. 50: datering op basis van de jaren dat de militairen in functie waren.

LITERATUUR

Ailly, A.E. d', *Repertorium van de profielen der stad Amsterdam en van de plattegronden der schutterswijkkaarten*. Amsterdam, 1953.
Hofman, W., *Amsterdam Burgerwijkkaarten: Repertorium Geschiedenis van Schutterij en Burgerwacht Genealogische gegevens van Officieren*. Amsterdam, 1981. - Tekstdeel en facsimile.

Op zoek naar kaarten van Amsterdam

Inleiding

Waar kan de lezer die kaarten van Amsterdam wil gebruiken dit onderzoeksmateriaal vinden? Voor dit speciale Amsterdam-nummer van *Caert-Thresoor* werd onderzocht waar kaarten van Amsterdam geraadpleegd kunnen worden. De kaarten werden hiertoe naar type ingedeeld:

- Overzichtskaarten van de stad als geheel.
- Kaarten van delen van Amsterdam: buurten/wijken/stadsdelen.
- Kaartseries van Amsterdam.
- Kaartseries die geheel Nederland betreffen en waar Amsterdam één of enkele bladen van bestrijkt.

Uitgangspunt voor de zoektocht vormden de Amsterdamse kaartencollecties die worden genoemd in *Collections of Maps and Atlases in the Netherlands* van C. Koeman (1961) en de door Annemieke van Slobbe samengestelde *Gids voor kaartenverzamelingen in Nederland* (1981). Daarnaast werden enkele belangrijke collecties buiten Amsterdam benaderd voor informatie. De beheerders van de collecties werd gevraagd welke kaarten in hun collectie Amsterdam afbeelden. De per collectie verkregen informatie is voor dit artikel bewerkt. Het pretendeert niet volledig te zijn, maar de hier verzamelde gegevens bieden een aardig overzicht over de inhoud van de belangrijkste collecties met kaarten van Amsterdam.

Resultaten

Een eerste inventarisatie leerde dat enkele collecties die in bovengenoemde boeken vermeld staan geen kaarten meer bezitten omdat deze zijn overgedragen. Het archief van Artis is bijvoorbeeld bij het Gemeentearchief Amsterdam in bewaring gegeven. Bij Artis zelf resteren slechts recente plattegronden van de dierentuin. Andere prominente hoofdstedelijke kaartencollecties blijken niet of nauwelijks te beschikken over Amsterdams materiaal.

Zo blijkt de indrukwekkende collectie van het Koninklijk Instituut voor de Tropen vele duizenden kaartbladen te tellen, die betrekking hebben op regio's op lager gelegen breedten, doch slechts één kaart van Amsterdam. Dit is *De nieuwe plattegrond der stad Amsterdam nu uitmakende XIV districten* van Mortier, Covens en Zn.¹

De Bibliotheek der Koninklijke Nederlandsche Academie van Wetenschappen liet weten dat er in de kaarten-

collectie geen afbeeldingen bewaard worden die betrekking hebben op Amsterdam.

Een ander voorbeeld van een Amsterdamse collectie die de gids voor kaartenverzamelingen noemt, is die van het Koninklijk Paleis op de Dam. De enige - overigens bijzonder goede - reden om het Paleis te bezoeken in het kader van historisch kartografisch onderzoek, is de bijzonder fraaie hemel- en aardglobe in mozaïek die is aangebracht in de vloer van de Burgerzaal.

Het **Amsterdams Historisch Museum** beheert een bescheiden collectie met voornamelijk 18de- en 19de-eeuwse plattegronden, die alle ook in andere, grotere collecties aangetroffen worden. Een uniek bezit van het Amsterdams Historisch Museum is de oudste overzichtskaart van Amsterdam, die Cornelis Anthonisz. in 1538 heeft geschilderd. Aangenomen wordt dat dit schilderij diende als uitgangspunt voor de bekende houtsnedekaart uit 1544.

Het **Rijksmuseum/Rijksprentenkabinet** bewaart de Collectie Halma. Buiten deze collectie zijn er nog een aantal kaarten ter vinden. In totaal worden circa vijfenzeventig overzichtskaarten van de stad beheerd. Voor zover er onderzoek naar verricht is, worden er geen detailkaarten van de stad, noch gedrukte of handgetekende unica, in de collectie bewaard.

De kartografische collectie van het **Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaartmuseum'** bestaat uit losse kaarten, globes en atlassen. Er zijn circa 5000 losse land-, zee- en sterrekaarten, alsmede een zeer omvangrijke collectie atlassen. Zeekaarten zijn relatief oververtegenwoordigd. De belangrijkste collecties zijn die van de Britse admiraliteit en kaarten van de Koninklijke Marine. Zowel bij de land-, als bij de zeekaarten zitten overzichtskaarten van Amsterdam. Het zijn hoofdzakelijk gedrukte kaarten, afkomstig uit atlassen. Uniek zijn een aantal 18de-eeuwse handschriftkaarten waarop het IJ centraal staat.

Veruit de meest uitgebreide collectie kaarten van Amsterdam wordt bewaard in het **Gemeentearchief Amsterdam**. Elders in dit nummer van *Caert-Thresoor* is een artikel gepubliceerd over de grootschalige kaarten van Amsterdam. De daar beschreven kaarten zijn allemaal te vinden in de kaartencollectie van de Historisch-topografische atlas van het Gemeentearchief Amsterdam. In totaal worden een kleine 14.000 kaartbladen bewaard. Naast de grootschalige bladen zijn de meeste overzichtskaarten, die D'Ailly in zijn catalogus (1934) beschrijft, aanwezig. Ook zijn er enkele duizenden detailkaarten van delen van de stad. Ronduit uniek is de collectie burgerwijk- of schutterswijkkaarten. Ruim honderd, zowel gedrukte als handgetekende, zeer gedetailleerde 18de-eeuwse buurtkaarten van de stad behoren tot deze collectie.² Naast de bovengenoemde plattegronden, wordt ook de grootste nog bestaande collectie

Mevr. E. Dokter is projectmedewerkster tentoonstellingen van het Gemeentearchief Amsterdam.

Drs. M.M.Th.L. Hameleers is conservator kartografie van het Gemeentearchief Amsterdam.

Mevr. Drs. A.H. Ruitinga is hoofd van de kaartenzaal van de Bibliotheek van de Vrije Universiteit van Amsterdam.

Drs. J.W.H. Werner is hoofd van de kaartenzaal van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam.

ARCHIEF DER GEMEENTE AMSTERDAM
ATLAS VAN TOPOGRAPHIE EN HISTORIE

I
CATALOGUS
VAN
AMSTERDAMSCH
PLATTEGRONDEN

DOOR

A. E. D'AILLY

AMBTENAAR AAN HET GEMEENTE-ARCHIEF

AMSTERDAM, MAART 1934

1. Titelblad van Catalogus van Amsterdamsche Plattegronden, samengesteld door A.E. d'Ailly en uitgegeven in 1934.

Amsterdamse stadsprofielen³ in het Gemeentearchief bewaard. Verder worden moderne kaartseries aangeschaft die worden uitgegeven door de Afdeling Landmeten en Vastgoedinformatie, van de Dienst Stedelijk Beheer, voorheen Dienst Openbare Werken (schalen 1:1000, 1:2000, 1:5000 en 1:10.000, evenals de bladen die uitgegeven worden door de Topografische Dienst te Emmen (1:50.000: geheel Nederland; 1:25.000: Noord- en Zuid-Holland en Westelijk deel van Utrecht; 1:10.000: regio Amsterdam). Het Gemeentearchief heeft in de loop der jaren enkele speciale collecties verworven, waarin ook kaarten van Amsterdam zijn opgenomen.

Genoemd kunnen worden de collecties van L. Splitgerber, A. Dreesmann en van A.A. Kok. Deze heren verzamelden niet alleen kaarten, ook topografische tekeningen en prenten maken deel uit van de collecties. Ten aanzien van manuscriptmateriaal zij nog vermeld dat de collectie van het Gemeentearchief zeventien kaartboeken telt⁴ met kaarten die gemaakt werden tussen 1550 en 1750.

De kaartenverzameling van de Bibliotheek van de **Vrije Universiteit van Amsterdam** maakt deel uit van de *Speciale Collecties* van de universiteitsbibliotheek (hoofdgebouw) en omvat naast kaarten en atlassen ook

een uitgebreide collectie kartografische literatuur. Het voordeel van deze collectie is dat de bezoeker zowel de kartografische documenten zelf als de bijbehorende kartografische literatuur op één afdeling aantreft. Voor wat betreft Amsterdam zijn zowel oude plattegronden als hedendaagse overzichtskaarten van de stad aanwezig. De collectie bevat kaarten van alle vier in de inleiding onderscheiden typen. Binnen de groep plattegronden van Amsterdam is een onderverdeling gemaakt in overzichtskaarten, kaarten van deelgebieden van Amsterdam, plankaarten en thematische kaarten. Naast veel algemene atlassen en een aantal kaartboeken is veel planliteratuur van Amsterdam, met de bijbehorende kaarten voorhanden. Voorbeelden zijn het Algemeen Uitbreidingsplan uit 1934 en het Structuurplan Amsterdam. Aangekocht worden de al eerder genoemde moderne kaartseries van Amsterdam op de schalen 1:1.000, 1:2.000, 1:5.000 en 1:10.000 en diverse moderne kaartseries van Nederland waar Amsterdam één of enkele bladen van bestrijkt. Tevens worden facsimile-uitgaven aangeschaft.

Vermeld moet worden dat de atlassen die uitgegeven zijn vóór 1801 bewaard worden op de afdeling Handschriften, Oude Drukken en Moderne Rariora (eveneens in het hoofdgebouw, inlichtingen: kamer 1B-47; studiezaal: kamer 1B-41). Ook verdient de onlangs verworven collectie van Mr. D.W.O.A. Grosheide (overleden 1991) een aparte vermelding. Deze Amsterdamse advocaat verzamelde historische, geografische, literaire en kunsthistorische publikaties, planologische studies, pamfletten, enz. over Amsterdam. Voor nadere inlichtingen kunt U terecht bij de bovengenoemde afdeling Handschriften, Oude Drukken en Moderne Rariora.

De Bibliotheek van de **Universiteit van Amsterdam** is een van de belangrijkste Amsterdam-collecties. Binnen het totale bezit aan boeken, handschriften en kaarten vormt Amsterdam als onderwerp en als plaats van druk en uitgave een van de zwaartepunten van de collectie. De Universiteitsbibliotheek (UB) vervulde namelijk naast een universitaire functie ook die van officiële stadsbibliotheek. Bovendien lieten veel Amsterdamse instellingen, genootschappen en particuliere ingezetenen hun boeken- en kaartenbezit na aan de UB of gaven het in bruikleen. Een bijzondere collectie binnen de UB is de in 1880 in bruikleen gegeven bibliotheek en kaartenverzameling van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG). Een speciale deelcollectie, die uitsluitend op Amsterdam betrekking heeft, is de in 1969 door de UB verworven collectie van wijlen A.M. van de Waal. De collectie omvat naast 140 oude kaarten, 125 prenten en varia, drie 19de-eeuwse atlassen van Amsterdam en een verzameling ongeveer 2000 foto's en prentbriefkaarten.

De kaarten- en atlascollectie in de UB⁵ (ca. 135.000 kaarten en 5000 atlassen) kan wat samenstelling en collectievorming betreft niet los gezien worden van de bibliotheek als geheel. Dit betekent, dat in chronologisch, regionaal en thematisch opzicht, een brede, interdisciplinaire verzameling ontstaan is, die primair bestemd is voor algemeen gebruik door de Universiteit van Amster-

dam, maar die een nationale, en op onderdelen zelfs internationale meerwaarde verworven heeft.

Van de catalogus van D'Ailly (1934) zijn in de UB minstens 300 titels van de 788 genoemde aanwezig. Er blijken ook verschillende overzichtskaarten van de stad te zijn die - tegen de verwachting in - niet in D'Ailly voorkomen.

De collectie van de UB bevat enkele 'highlights', zoals de oudste kaart in de collectie, de vermaarde houtsnede-kaart van Cornelis Anthonisz uit 1544. Hoewel meerdere exemplaren van deze kaart bewaard gebleven zijn, verdient dit exemplaar speciale aandacht omdat het de oudste afdruk is. Dit valt onder andere op te maken aan het beperkte aantal wormsteken in de houtblokken. Ook is vermeldenswaard een fraai gekleurd exemplaar uit Blaeu's stedeboek. De hierin opgenomen kaart van Amsterdam is afgebeeld op het stofomslag van het boek *Amsterdam in kaarten*.⁶ In 1990 verwierf de UB een in Engeland uitgegeven plattegrond, circa 1745 door Peter Martel (1701-1761) vervaardigd, die noch in D'Ailly, noch in andere bibliografische bronnen werd vermeld. De 19de eeuw levert steeds weer boeiende documenten op. Uit omstreeks 1847 dateert het 240 cm lange panorama van P.H.L. van der Meulen, handgekleurd en gevouwen in een bandje. Het wordt niet vermeld in het repertorium van de Amsterdamse stadsprofielen door D'Ailly (1953). Behalve enkele exemplaren van de bekende atlas van J.C. Loman Jr. bevinden zich op de

Kaartenzaal twee soortgelijke maar vroegere en minder bekende reeksen buurtkaarten in atlasvorm. De oudste, in lithografie geproduceerd en vervaardigd op een schaal van ca. 1:1500, stamt uit 1850. De latere, daterend uit circa 1870, is met de hand getekend (en fraai gekleurd) op de schaal 1:1250. Het werk maakte ooit deel uit van de verzameling Van Eck.

Stadsdelen treffen we in verschillende hoedanigheden aan. Van de bijzondere groep burgerwijkkaarten heeft de UB er twaalf.⁷ Een bijzonder fraai gekleurde, gedrukte polderkaart van de Watergraafsmeer door Pieter van den Berge dateert uit omstreeks 1719. Uit de Begijnhofcollectie kwamen enkele jaren geleden een aantal in handschrift vervaardigde ontwerpen uit de tweede helft van de vorige eeuw te voorschijn.

Moderne kaarten en kaartwerken worden zo goed mogelijk maar niet compleet bijgehouden. Van de officiële kaartwerken die de afdeling Landmeten en Vastgoed-informatie van de Dienst Stedelijk Beheer (voorheen Dienst Openbare Werken) uitgeeft, worden exemplaren aan de UB in depot gegeven. Tot de moderne aanwinsten behoren ook de facsimile-uitgaven van oude kaartwerken. Aanschaf daarvan heeft een tweeledig doel: zij vervangen originelen in het gebruik en vullen hiaten in de oude collectie op.

De kaartcollectie van het **Koninklijk Oudheidkundig Genootschap** vormt een onderdeel van het totaalbezit aan beeldmateriaal van het KOG. Het totaal kreeg de naam 'Atlas van Amsterdam'. Deze verzameling is ondergebracht in ruimten die het Rijksmuseum aan het genootschap ter beschikking stelt. De collectie is, na afspraak, te raadplegen. Door reorganisaties en verbouwingen is de toegankelijkheid nu, anno 1993, niet optimaal, doch dit is van tijdelijke aard.

De plattegronden van het KOG worden bewaard in een negental portefeuilles, die elk tussen de vijftig en de zeventig stukken bevatten. De collectie is voor een groot deel opgebouwd uit legaten en schenkingen. Namen als die van Chr.P. van Eeghen, Johan Coffeng, Th. van Eck en die van de familie Six komen veelvuldig op de plattegronden voor.

Wat de collectie bijzonder maakt is de vrijwel volledige aanwezigheid van de grote meerbladige wandkaarten van Amsterdam. Te noemen zijn meerdere exemplaren van de kaart van Cornelis Anthonisz. (1544), waaronder het beroemde ingekleurde exemplaar uit de collectie Six.⁸ Verder kaarten van Pieter Bast (1606, 1617), Balthasar Florisz. van Berckenrode (1625), Daniël Stalpaert (1662), Gerred de Broen (1732) en H.J. Scheltema (1900). Daarnaast zijn er vele plattegronden op kleinere formaten. Ook maken kaarten waarop uitbreidingsplannen van de stad staan deel uit van de collectie. Hieronder kaarten van de plannen van Van Niftrik en Kalff, maar ook plannen van afzonderlijke stadsdelen waaronder het plan Berlage. Ook zitten in de collectie Sarphati's plannen voor het stadsdeel rond het Frederiksplein en het Amstelhotel, de thans weer actuele plannen voor het Museumplein, en talrijke soms fantastisch ogende en nimmer uitgevoerde plannen van doorbraken en IJ-oeververbindingen. Een curieus onderdeel van de verza-

ARCHIEF DER
GEMEENTE AMSTERDAM

Repertorium van de profielen der stad Amsterdam en van de plattegronden der schutterswijken

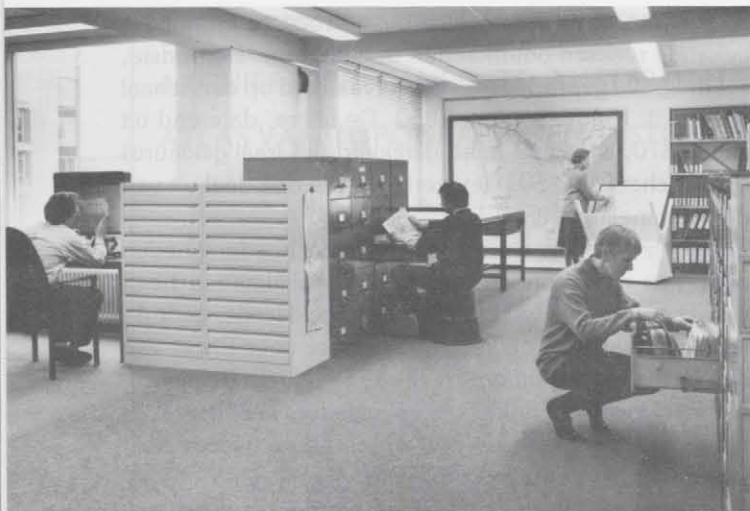
door A. E. d'Ailly (oud-ambtenaar bij de Gem. Archiefdienst)

Amsterdam, September 1953

Verkrijgbaar bij de Gem. Archiefdienst tegen betaling van f. 2,50

2. Titelblad van het Repertorium van de profielen der stad Amsterdam en van de plattegronden der schutterswijken, samengesteld door A.E. d'Ailly en uitgegeven in 1953.

3. Studiezaal van de Historisch-topografische atlas van het Gemeentearchief Amsterdam.

ming vormt een grote reeks deelplattegrondjes waarop de veilingdata en de opbrengsten zijn ingeschreven van de percelen aan de Heren-, de Keizers- en de Prinsengracht ten tijde van het ontstaan van de grachtengordels. Opmerkelijk is tenslotte de in het algemeen voortreffelijke toestand waarin de stukken zich bevinden, getuigend van de zorgvuldigheid waarmee ze altijd zijn behandeld. Een (voorlopig ongedrukte) catalogus, op basis van die van A.E. d'Ailly, aangevuld met een eigen catalogisering van de niet in D'Ailly opgenomen stukken, is thans vrijwel gereed.

Het **Rijksarchief in Noord-Holland** te Haarlem beheert ook een aantal kaarten van Amsterdam. Naast een honderdtal stadsplattegronden die in de catalogus van D'Ailly (1934) voorkomen en een vrij klein aantal kaarten van delen van de stad, zijn een drietal 'highlights' binnen de collectie vermeldenswaard. Ten eerste wordt in Haarlem de kaart van Amsterdam die Jacob van Deventer rond 1560 maakte bewaard (voor een zwart/wit afbeelding hiervan zie het artikel van C. Brugman elders in dit nummer van *Caert-Thresoor* en, voor een afbeelding in kleur, de omslag van *Caert-Thresoor* van jaargang 1989). Ten tweede beheert het R.A.N.H. de kadastrale minuutplannen van Amsterdam uit [1820]-1832. De derde en beslist minst bekende groep bestaat uit een reeks kaarten waarop verpondingsnummers staan ingetekend. De kaarten zijn rond 1810 getekend. In totaal worden 78 kaarten bewaard. Slechts een deel hiervan beeldt Amsterdamse grondgebied af. Helaas zijn geen bladen bewaard van de binnenstad. Van het gebied dat binnen de tegenwoordige gemeentegrenzen van Amsterdam valt zijn alleen verpondingskaarten bewaard van regio's die behoorden tot de in 1810 nog niet geannexeerde delen van de stad. Te denken valt aan Holendrecht, Ransdorp, Nieuwendam en Osdorp. Een van de fraaiste verpondingskaarten is van de Diemermeer uit 1810.

De kaartencollectie van de **Universiteitsbibliotheek te Leiden** is bijzonder belangrijk voor het historisch kartografisch onderzoek van Amsterdam. De collectie telt

circa 400 kaarten van Amsterdam en directe omgeving.⁹ Er zijn ongeveer 240 plattegronden van de stad. 160 exemplaren zijn vervaardigd vóór het jaar 1800, 60 tussen 1800 en 1900. Een twintigtal is van recenter datum. Vijf kaarten, namelijk drie van vóór 1800 en twee uitgegeven tussen 1800 en 1900 staan niet vermeld in D'Ailly's *Catalogus van Amsterdamsche plattegronden* (1934). Een vijftigtal kaarten geeft een overzicht van Amsterdam met een wat wijdere omgeving. Verder telt de collectie een vijftigtal kaarten van gemeenten die later door Amsterdam geannexeerd werden (bijvoorbeeld Sloten).

Voor onderzoekers naar kaartmateriaal van wegen, waterwegen, sluizen, dijken, spoorwegen, voormalige vestingwerken in en rondom Amsterdam, loont het de moeite een bezoek te brengen aan de Kaartenafdeling van het **Algemeen Rijksarchief** in 's-Gravenhage. De kaarten zijn te vinden in o.a.:

- *Inventaris van Domeinkaarten afkomstig van het Ministerie van Financiën 1813-1935* door K. Zandvliet, 1979.
- *Inventaris van Kaarten, Tekeningen en Modellen van de waterbouwkundige ingenieurs J. Blanken Jz (1755-1838), A. Blanken Jz (1767-1824) en J. van Lakerveld Blanken (1793-1885) 1784-1838* door R.M. Haubourdin, 1984.
- *Catalogus van een verzameling atlasen, kaarten, tekeningen, prenten en foto's van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs over de periode 1606 tot 1975*,

HISTORISCHE PLATTEGRONDEN VAN NEDERLANDSE STEDEN

deel 1 AMSTERDAM

Inleiding door

W. Hofman

medewerker van de Gemeentelijke Archiefdienst

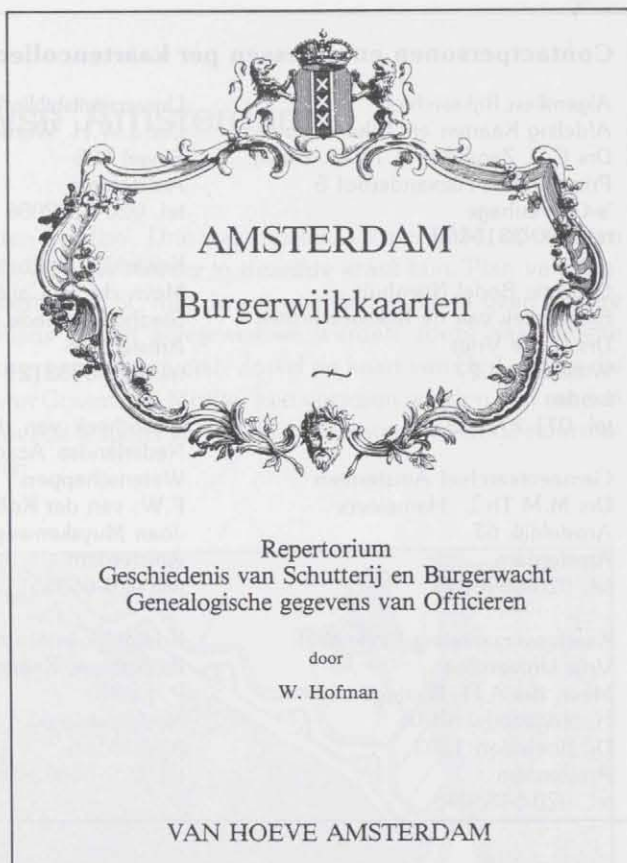
UITGEVERIJ "CANALETTO" TE ALPHEN AAN DEN RIJN 1978

4. Titelblad van het tekstdeel van de uitgave *Historische Plattegronden van Nederlandse Steden*, deel 1: Amsterdam, samengesteld door Wouter Hofman en uitgegeven in 1978. Bij deze publikatie hoort een facsimiledeel waarin 19 kaarten van Amsterdam gereproduceerd werden.

eveneens door R.M. Haubourdin, 1991.
 - de Inventaris Hingman en
 - de Inventarissen van het voormalig Ministerie van Oorlog.

Toegangen op de kaarten van Amsterdam

In de afgelopen decennia heeft onderzoek geresulteerd in de publikatie van catalogi en inventarissen. Hiermee is niet gezegd dat al het bewaarde kaartmateriaal geïnventariseerd is. Dagelijks worden bestaande catalogi aangevuld. De beheerders van de collecties zijn dan ook de aangewezen figuren om met specifieke vragen te benaderen. Toch is er de afgelopen decennia wel het een en ander aan toegangen over Amsterdamse kaarten gepubliceerd. In zijn loopbaan bij het Gemeentearchief Amsterdam (GAA) heeft A.E. d'Ailly een drietal catalogi gepubliceerd die nog steeds veel worden geraadpleegd. De oudste toegang is de al eerder genoemde *Catalogus van Plattegronden van Amsterdam*. Dit werk geeft een overzicht van kaarten van de stad als geheel. Nu, in 1993 heeft de catalogus een tweetal beperkingen. Ten eerste zijn er inmiddels na 1934 vele nieuwe overzichtskaarten verschenen. Ten tweede zijn er inmiddels aanvullingen bekend geworden op de door D'Ailly beschreven nummers. Vele nieuwe staten doken op, alsmede een aantal kaarten die door D'Ailly over het hoofd gezien waren. Er zijn plannen voor het samenstellen van een nieuwe plattegrondencatalogus die in deze lacunes zal voorzien. In 1953 publiceerde D'Ailly zijn *Repertorium van de profielen der stad Amsterdam en van de plattegronden der schutterswijken*. In één band worden zowel de profielen van de stad als de unieke reeks van burgerwijkkaarten beschreven. Dezelfde aanmerkingen die gelden voor de catalogus van plattegronden gelden ook voor zijn werk uit 1953. Een aanzienlijke uitbreiding van de gegevens die D'Ailly biedt met betrekking tot de burgerwijkkaarten gaf Hofman in 1981. Hij stelde een catalogus samen onder de titel: *Amsterdamse Burgerwijkkaarten: Repertorium Geschiedenis van Schutterij en Burgerwacht : Genealogische gegevens van Officieren*. Deze catalogus wordt begeleid door een facsimile-uitgave waarin van elke wijk een burgerwijkkaart staat afgebeeld.

5. Titelblad van de catalogus *Amsterdamse Burgerwijkkaarten*, samengesteld door Wouter Hofman en uitgegeven in 1981. Bij deze publikatie hoort een facsimiledeel waarin elke burgerwijk eenmaal afgebeeld wordt.

Een volgende grote hulp bij historisch onderzoek is Hofmans facsimile-uitgave in de reeks *Historische Plattegronden van Nederlandse Steden*. In het deel *Amsterdam* zijn de meest geraadpleegde overzichtskaarten van de stad gereproduceerd.

Een catalogus van kaarten van delen van de stad is tot op heden niet verschenen. Het zal jaren vergen een dergelijke toegang te creëren. Een hele behoorlijke toegang op stadsdelen zal ontstaan als de collectie van het Gemeentearchief Amsterdam geautomatiseerd ontsloten zal zijn. Dit zal in de komende jaren zijn beslag krijgen. Meerdere duizenden detailbladen zullen dan toeganke-lijk zijn.

Kaartseries zijn wat simpeler te ontsluiten. Kadastrale bladen (sedert 1832), buurtkaarten (burgerwijkkaarten uit de 18de eeuw; de buurtatlassen uit het 1850-1876), de kaarten vervaardigd bij de Dienst Bouw- en Woningtoezicht van Amsterdam (sedert 1902) en de topografische kaartseries van de Afdeling Landmeten en Vastgoed-informatie van Stedelijk Beheer (sedert 1908) en de Topografische Dienst te Emmen (sedert het midden van de 19de eeuw) lenen zich bij uitstek om toegankelijk gemaakt te worden door middel van bladwijzerkaarten. Diverse collecties waaronder die van de Vrije Universiteit en die van het Gemeentearchief werken daar dan ook mee. Deze twee kaartproducenten geven regelmatig catalogi uit van de kaartbladen die op dat moment in de verkoop zijn.

6. Kaartenzaal van de Bibliotheek van de Vrije Universiteit Amsterdam.

Contactpersonen en adressen per kaartencollectie

Algemeen Rijksarchief
Afdeling Kaarten en Tekeningen
Drs C.J. Zandvliet/R.Th.M. Guleij
Prins Willem Alexanderhof 5
's-Gravenhage
tel. 070-3315400

Collectie Bodel Nijenhuis
Bibliotheek van de Rijksuniversiteit
Drs D. de Vries
Witte Singel 27
Leiden
tel. 071-272855

Gemeentearchief Amsterdam
Drs M.M.Th.L. Hameleers
Amsteldijk 67
Amsterdam
tel. 020-6646916

Kaartenverzameling Bibliotheek
Vrije Universiteit
Mevr. drs A.H. Ruitinga
Hoofdgebouw 8B-06
De Boelelaan 1103
Amsterdam
tel. 020-5483048

Universiteitsbibliotheek Amsterdam
Drs J.W.H. Werner
Singel 425
Amsterdam
tel. 020-5252056

Koninklijk Oudheidkundig Genootschap
Mevr. drs E. Caljé/Drs A.H. Sijmons
Stadhouderskade 42
Amsterdam
tel. 020-6732121

Bibliotheek van de Koninklijke
Nederlandse Academie van
Wetenschappen
F.W. van der Kolff
Joan Muyskenweg 25
Amsterdam
tel. 020-6685511

Koninklijk Instituut voor de Tropen
Bibliotheek/Kaartencollectie
P. Levi
Mauritskade 63
Amsterdam
tel. 020-5688246

Rijksarchief in Noord-Holland
afd. Kaarten
mevr. J. Terra
Kleine Houtweg 18
Haarlem
tel. 023-319525

Rijksmuseum 'Nederlands
Scheepvaartmuseum'
W.F.J. Mörzer Bruyns
Kattenburgerplein 1
Amsterdam
tel. 020-5232222

Rijksprentenkabinet
Drs. J.F. Heybroek/M.D. Haga
Jan Luykenstraat 1a
Amsterdam
tel. 020-6732121

Amsterdams Historisch Museum
R. Jager
N.Z. Voorburgwal 359
Amsterdam
tel. 020-5231822

Dank

Dit artikel is in een zeer korte tijd geschreven. Dit was mogelijk dankzij de informatie die van de beheerders van de verschillende collecties werd verkregen. Hiervoor danken wij heel harte-lijk de heren en dames M.D. Haga (Rijksprentenkabinet), F.W. van der Kolff (Koninklijke Academie van Wetenschappen), W.F.J. Mörzer Bruyns (Rijksmuseum 'Nederlands Scheep-vaartmuseum'), E. Caljé en A.H. Sijmons (Koninklijk Oud-heidkundig Genootschap), mevr. Joke Terra (Rijksarchief in Haarlem), D. de Vries (Rijksuniversiteit Leiden), en C.J. Zand- vliet en R.Th.M. Guleij (Algemeen Rijksarchief).

NOTEN

1. D'Ailly (1934), nr. 332.
2. Zie het artikel van M. Hameleers elders in dit nummer.
3. Zie D'Ailly (1953), 1e deel.
4. Zie het artikel van M. Hameleers elders in dit nummer.
5. In de UB is gratis de brochure *De oude en moderne kaarten en atlanten in de Universiteitsbibliotheek*, samengesteld door Jan Werner verkrijgbaar. - 8 pp.
6. Zie Heinemeijer, e.a. (1987).
7. De UB heeft burgerwijkkaarten van de wijken met de num- mers 5, 11, 13, 15, 18, 22, 25, 30, 35, 56, 57, en 58.
8. Zie Heinemeijer e.a. (1987), blz. 14-15.
9. De kaarten in de U.B. Leiden worden bewaard in de porte- feuilles met de nummers 26 t/m 28.

LITERATUUR

(zie ook de literatuur bij het artikel van M. Hameleers blz. 8-9)

- Ailly, A.E. d', *Catalogus van Amsterdamsche plattegronden*. Amsterdam, 1934.
- Ailly, A.E. d', *Repertorium van de profielen der stad Amster- dam en van de plattegronden der schutterswijken*. Amster- dam, 1953.
- Brink, P.P.W.J. van den, *De kaartenverzameling van de Holland- Land Company (1789-1869)*. In: *Caert-Thresoor* 1(1982), blz. 54-56.

Brink, P.P.W.J. van den, *De Bodel Nijenhuis collectie van de Rijksuniversiteit in Leiden: Manuscriptkaarten en kaartboe- ken van het Nederlandse grondgebied voor 1700*. Docto- raalscriptie Utrecht, 1986.

Heinemeijer, W.F. e.a., *Amsterdam in kaarten: Verandering- en van de stad in vier eeuwen cartografie*. Ede; Antwer- pen, 1987.

Hofman, W. *Historische Plattegronden van Nederlandse Ste- den, deel 1, Amsterdam / met een inleiding van W. Hof- man, Alphen aan den Rijn*, 1978.

Kaartencatalogus Amsterdam. Amsterdam: Dienst Stedelijk Beheer; Landmeten en Vastgoedinformatie, 1992.

Kaarten Catalogus Topografische Dienst

Koeman, C., *Collections of Maps and Atlases in the Nether- lands: Their History and present state*, Leiden, 1961.

Oldewelt, M.W.F., *De oudste plattegrond van Amsterdam*. In: *Amstelodamum: Maandblad voor de Kennis van Amster- dam* 23(1936), blz. 76.

Slobbe, A. van, *Gids voor kaartenverzamelingen in Neder- land*. Amersfoort, 1981.

Werner, J., *De oude en moderne kaarten en atlanten in de Universiteitsbibliotheek*. Amsterdam, 1990.

SUMMARY

Searching for maps of Amsterdam

An investigation was done as to the listing of specific informa- tion of Amsterdam maps. Subject of investigation were plans of the city as a whole, as well as maps of parts of the town, map series of Amsterdam and map series of The Netherlands in which Amsterdam is included with one or more sheets. First of all librarians of map collections in Amsterdam which were men- tioned by C. Koeman in his *Collections of Maps and Atlases in The Netherlands* (1961) and in A. van Slobbe's *Gids voor Kaartenverzamelingen in Nederland* (1981) were asked for up- to-date information on the Amsterdam part of their collection. Furthermore, material was added from important collections outside Amsterdam such as the University Library of Leiden the Archives of North Holland at Haarlem and the Algemeen Rijksarchief (State Archives) in The Hague.

De watercirculatie in het 18de-eeuwse Amsterdam

Een vroeg voorbeeld van thematische kartografie vormen de plattegronden van Amsterdam die in het begin van de jaren dertig van de 18de eeuw door twee elkaar concurrerende uitgevers zijn gemaakt. Het betreft het *Plan tres exact de la fameuse ville marchande d'Amsterdam* van Hendrik de Leth (2 bladen, 56½ x 87 cm, D'Ailly nr. 280; afb. 1) en het *Plan de la grande et fameuse ville marchande d'Amsterdam* van Covens en

den werden'. Drie weken later, 13 mei 1734, adverteren Covens en Mortier in dezelfde krant hun 'Plan van Amsterdam 2 bl. met de vermeerdering die in geen andere Plans so net aangewezen werden' (deze kaart kostte overigens 8 stuivers). Zowel de kaart van De Leth als die van Covens en Mortier kon voorzien worden van randen met de wapens van de burgemeesters sedert de reformatie.

1. Kaart van Hendrik de Leth (ca. 1734). Het waterversingssysteem in de 18de eeuw is in zijn geheel te zien. (foto: Gemeentearchief Amsterdam)

Mortier (2 bladen, 56½ x 97 cm, D'Ailly nr. 278, afb. 2 en 3).

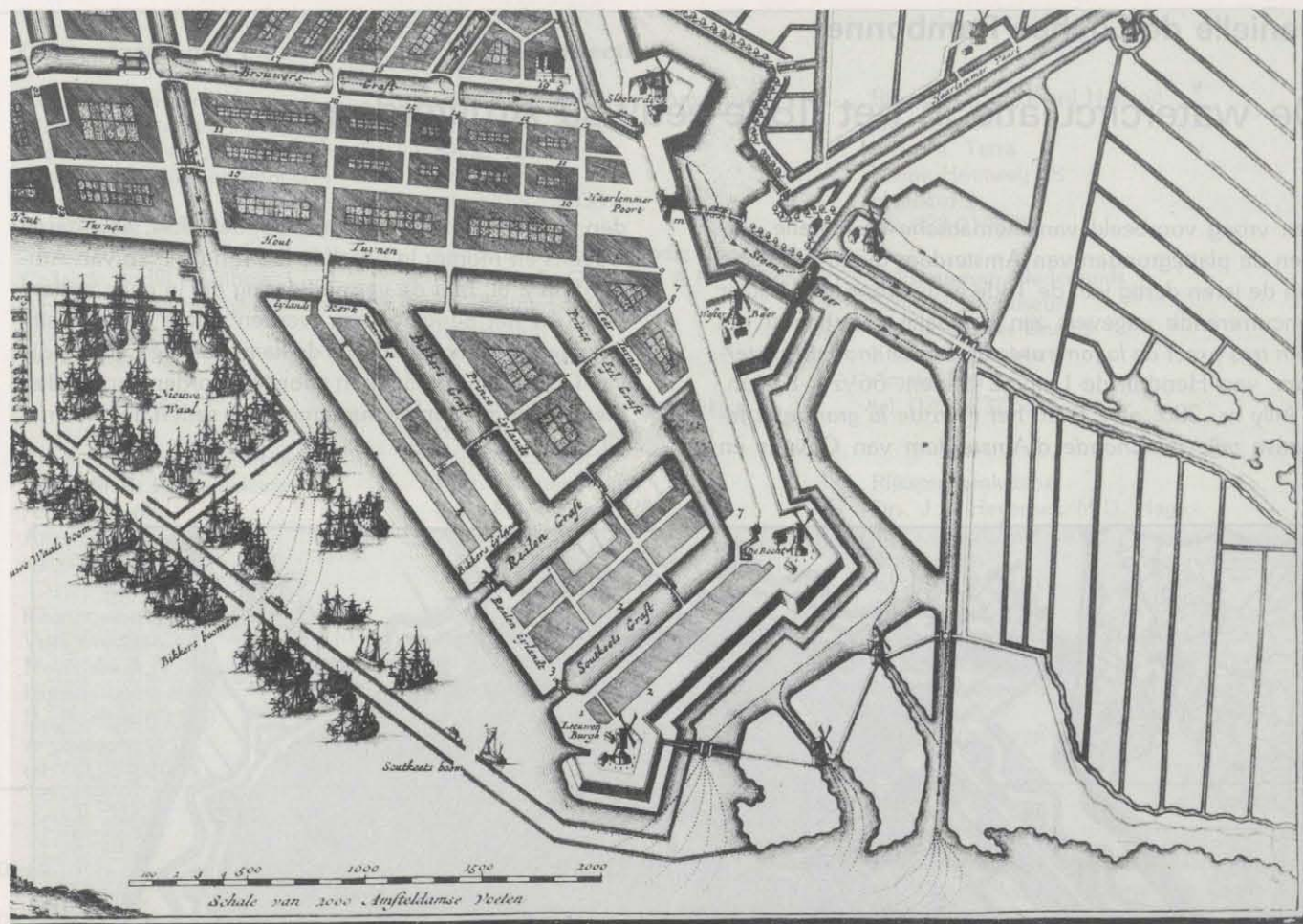
Deze kaarten zijn ongedateerd. Waarschijnlijk zijn het de kaarten waarvoor in 1734 geadverteerd wordt. Hendrik de Leth meldde op 24 april 1734 in de *Amsterdamse Courant* dat hij 'thans' had uitgegeven een 'geheel nieuw en accuraet Plan van de Stad Amsterdam, met veele vermeerderingen die in geene voorgaende Plans gevon-

Mevr. Ir. J.D. de Loches Rambonnet, architect, is werkzaam bij het Bureau Monumentenzorg van de Bouw- en Woningdienst in Amsterdam. Zij werkt aan een project over de geschiedenis van de watercirculatie in de Amsterdamse grachten.

Op de kaarten is de watercirculatie in de grachten van de stad aangegeven met pijltjes en stippellijnen. De vervuiling van de grachten is sedert het begin van de 16de eeuw tot laat in de 19de eeuw een probleem van de eerste orde geweest voor het stadsbestuur. Het leidde tot velerlei keuren en ingrepen, overigens met weinig succes.

Toen de wiskundige Johannes Hudde in 1672 voor het eerst burgemeester van Amsterdam werd, waren de Amstelsluizen in aanbouw. Johannes Hudde werd 21 maal burgemeester, voor het laatst in 1703.

Na het voltooiën van de Amstelsluizen kende het waterstaatkundige systeem van Amsterdam maar liefst zeven verschillende gescheiden waterniveaus, het IJ en

2. Detail van de kaart van Covens en Mortier (ca. 1734). Te zien zijn de beide sluizen in de Brouwersgracht en de Eenhoornsluis aan het einde van de Prinsengracht. Rechtsonder staan de beide watermolens voor de Haarlemmerpoort getekend. Via de Eenhoorn werd bij eb het stadswater op het IJ geloosd. Met behulp van de watermolens kon het stadswater ook via de sluis aan het eind van de Brouwersgracht op de stadsvest geloosd worden en van daar naar het IJ opgemalen worden. (foto: Gemeentearchief Amsterdam)

het Amstelpeil meegerekend. Onder invloed van het beleid van Johannes Hudde werd het systeem in de daaropvolgende jaren aanzienlijk vereenvoudigd. Het is de toestand die aangegeven staat op de kaarten van ca. 1734 en die in het volgende beschreven wordt.

De vier verschillende boezems die binnen de Singelgracht bestonden, zijn opgeheven waardoor er binnen de vesting slechts één waterniveau bestaat. De sluizen die de oude boezems van elkaar gescheiden hadden, zijn op de kaart van De Leth alle nog te vinden, maar dienen alleen nog maar de watercirculatie.

De IJ-oever is van een waterkering voorzien die loopt van de IJgracht tot aan de Texelse Kaay. Deze sluit via de Raamskoy op de bestaande dijk aan. Hierdoor is het getijgevoelige buitenwater uit de binnenstad verdrongen. Buiten de Haarlemmerpoort zijn twee watermolens te zien die het water uit de Singelgrachtboezem uitslaan (afb. 2).

Het vroegere systeem waarbij het verval van de Amstel gebruikt werd ten behoeve van de waterverversing is verlaten en nu wordt slechts gebruik gemaakt van het getij en van enige watermolens.

Bij eb wordt de Eenhoornsluis (zie afb. 2) geopend, evenals de sluizen aan het eind van de Brouwersgracht en de Kadijk, die in de Singelgracht lozen. Bij vloed wor-

den deze sluizen gesloten en worden de intappende sluizen geopend, te weten: de Nieuwe en de Oude Haarlemmersluis, de Damduiker met daarvoor de Nieuwebrugsluis, Oude Zijds Kolksluis, en het sluisje onder de Nieuwmarkt. Hierdoor kan het verse IJ-water binnenstromen.

De waterstaatkundige situatie die de kaart van De Leth laat zien, bestaat op moment van vervaardiging van de kaart dus al ongeveer een halve eeuw en blijft blijkbaar ook nog enige tijd voortbestaan, aangezien deze ook overeenkomt met de toestand die J. Wagenaar als de voor hem eigentijdse situatie beschrijft (*Amsterdam in zijne opkomst, aanwas, geschiedenissen*. Amsterdam, 1760-1767, blz 59 e.v.). Het enige verschil is gelegen in het feit dat de 'twee watermolens, die nu ten einde van den Kadijk staan' daar omstreeks 1734 nog niet stonden (afb. 3).

De twee genoemde kaarten zijn overigens niet de enige oude kaarten van Amsterdam waarop de watercirculatie staat aangegeven. Te vermelden zijn ook:

- de kaart van Andries en Hendrik de Leth op één blad (D'Ailly nr. 277),
- de kaarten van Isaac Tirion, 1742 en 1760 (D'Ailly nrs. 292 en 294),

3. Detail van de kaart van Covens en Mortier (ca. 1734).

Te zien is een deel van de middeleeuwse stad met een deel van de 17de-eeuwse uitleg. De sluizen dienen na ca 1680 alleen nog maar voor de watercirculatie. Maar in een eerder stadium dienden zij om de verschillende waterniveaus van elkaar te scheiden: de Sint Antoniessluis tussen de Oudeschans en de Zwanenburgwal scheidde de zogenaamde 'groene boezem' van het buitenwater; de Grimnessesluis tussen Rokin en Grimburgwal scheidde de 'groene boezem' van de 'oranje boezem'; de Osjessluis tussen Rokin en Spui, evenals de Heiligewegsluis in het Singel scheidde de 'groene boezem' van de 'blauwe boezem'. De groene boezem had tot 1673 (de bouw van de Amstelsluizen) het waterniveau van de Amstel, dat reikte tot aan de Dam, waar het door de Damsluizen afgesloten was van het buitenwater in het Damrak. (foto: Gemeentearchief Amsterdam)

- de kaart van F.W. Greebe, 1765 (D'Ailly nr. 304),
- de kaart van Brouwer, 1781 (D'Ailly nr. 314) en
- de anonieme kaart, ongedateerd maar vermoedelijk uit de Franse tijd (D'Ailly nr. 372).

LITERATUUR

Ailly, A.E. d', *Catalogus van Amsterdamsche plattegronden*. Amsterdam, 1934.

Krogt, P.C.J. van der, *Advertenties voor kaarten, atlassen, globes e.d. in Amsterdamse kranten, 1621-1811*. Utrecht, 1985 (nrs. 649 en 651).

SUMMARY

Water circulation in 18th century Amsterdam

Two early thematic plans of Amsterdam, dating from ca. 1734, show the water circulation system of 18th century Amsterdam. Because the river Amstel was a very slowstream river it could not contribute sufficiently to the cleansing of the canals. Moreover the canal system was so dirty that the Amstel was in real danger of pollution. In order to prevent this, the river was protected against the salty and polluted canal water since 1673 and, as the plans show, the cleansing of the canals resulted from circulation only. The circulation was effected by the opening and closing of specific sluices at high and low tide.

Subscribe to THE MAP COLLECTOR

*The World's leading quarterly journal for
lovers of early maps.*

- Original articles by leading researchers, fully illustrated.
- News of people and events in the world of maps.
- Many book reviews and letters to the editor.
- Guide to auction prices

and much more.....

Secure your copy now from:
MAP COLLECTOR PUBLICATIONS Ltd.
48 HIGH STREET, TRING, HERTS HP23 5BH,
ENGLAND.
TELEPHONE: (0442) 824977

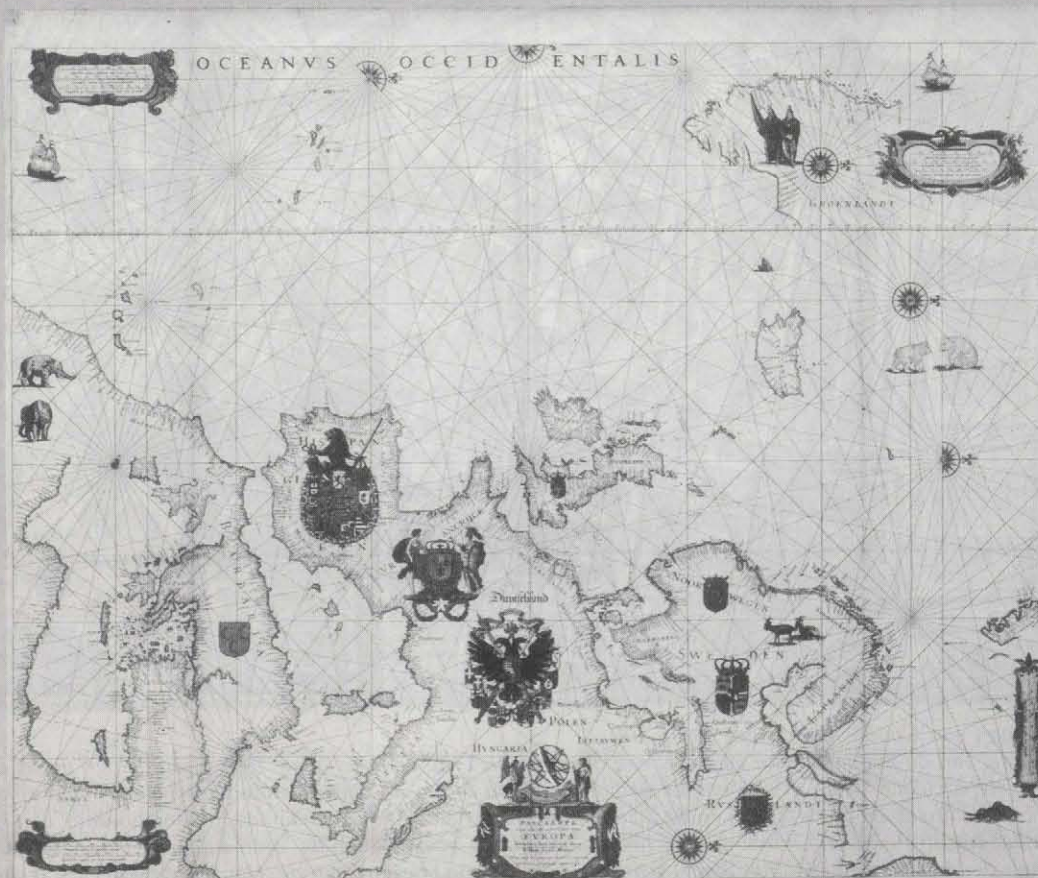
Subscription:
£32.00 one year, £61.00 two years, £90.00 three years

We also publish books on the history of cartography.
Send for our current list.

DRIE GENERATIES BLAEU

Amsterdamse cartografie en boekdrukkunst in de zeventiende eeuw

Marijke Donkersloot-de Vrij

uitgave van de
Walburg Pers
i.s.m.
Rijksmuseum
Nederlands
Scheepvaartmuseum

84 pagina's

geïllustreerd
in kleur en
zwart-wit

ISBN 906011.817.0

f 24,50

De drukkerij-uitgeverij Blaeu was al in de zeventiende eeuw beroemd. Overal ter wereld zijn nog steeds in de grote bibliotheken en musea de kaarten, globes, atlassen en boeken van deze uitgeverij te vinden.

In dit boek komen – na een korte inleiding over de groei en bloei van Amsterdam, de plaats van vestiging van de firma – de drie generaties Blaeu aan de orde die in het bedrijf werkzaam waren. De wetenschapper-ondernemer Willem Jansz. Blaeu (1571-1638), die het bedrijf stichtte, zijn zoon Joan (1599-1673), de succesvolle zakenman-regent die het aanzienlijk uitbreidde, en diens drie zonen die in de nadagen hun steentje bijdroegen, passeren zo de revue. De uitgaven van Blaeu waren zeer divers van aard. Hoewel de cartografische produkten op de eerste plaats kwamen, maakten de Blaeu's ook naam als uitgever van Joost van den Vondel, Pieter Corneliszoon Hooft en Hugo de Groot. Verder brachten zij verboden katholieke uitgaven op de (buitenlandse) markt.

Deze uitgave verschijnt ter gelegenheid van de tentoonstelling *Uit de schatkamer van Blaeu* die van 11 december 1992 tot 19 april 1993 gehouden wordt in het Nederlands Scheepvaartmuseum in Amsterdam.

Verkrijgbaar in de boekhandel of rechtstreeks bij de Walburg Pers, postbus 222, 7200 AE Zutphen,
telefoon 05750-10522, telefax 05750-41025, postbank 2069668.

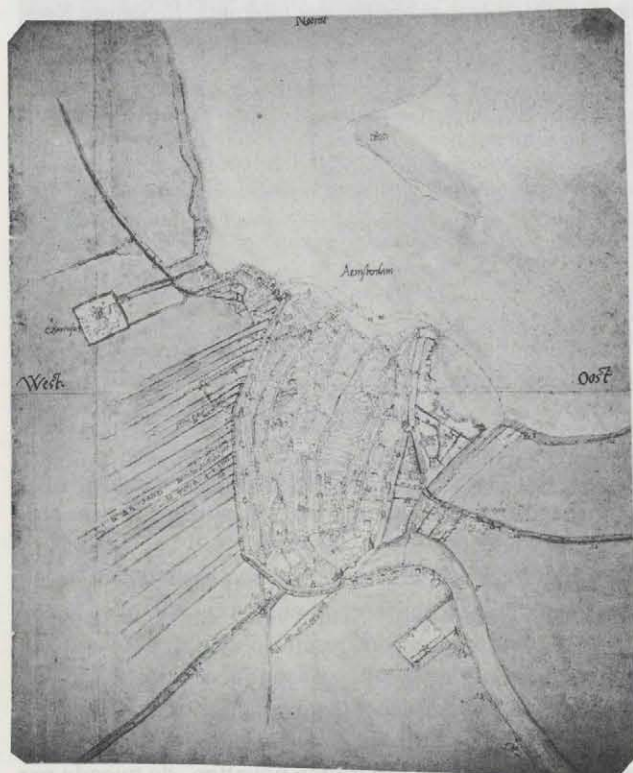
De nauwkeurigheid van vier plattegronden van Amsterdam

Inleiding

Onderzoek naar Amsterdamse glasblazerijen maakte het wenselijk verloren gegane historisch-topografische informatie te herwinnen aan de hand van kaarten en geschreven documenten, waaronder registers van verkopeningen, verhuring en belastingen als belangrijkste bronnen. Onderzoek naar de precieze ligging van een 19de-eeuwse glasblazerij aan de Amsteldijk ter hoogte van de Lutmastraat, leidde tot het in kaart brengen van erven voor een groot gedeelte van de Binnendijkse Buitenveldertse polder. De stelselmatige wijzigingen die de grens tussen

De plattegrond die Jacob van Deventer omstreeks 1560 vervaardigde van Amsterdam en haar directe omgeving, biedt daartoe houvast: op vijf plaatsen gaf hij de grens met de omliggende gemeenten weer (afb. 1 en 2, zie ook de omslag van 1989 van *Caert-Thresoor*). De vraag of Amsterdam het recht had deze zogeheten limieten dáár te plaatsen, is herhaaldelijk gesteld.

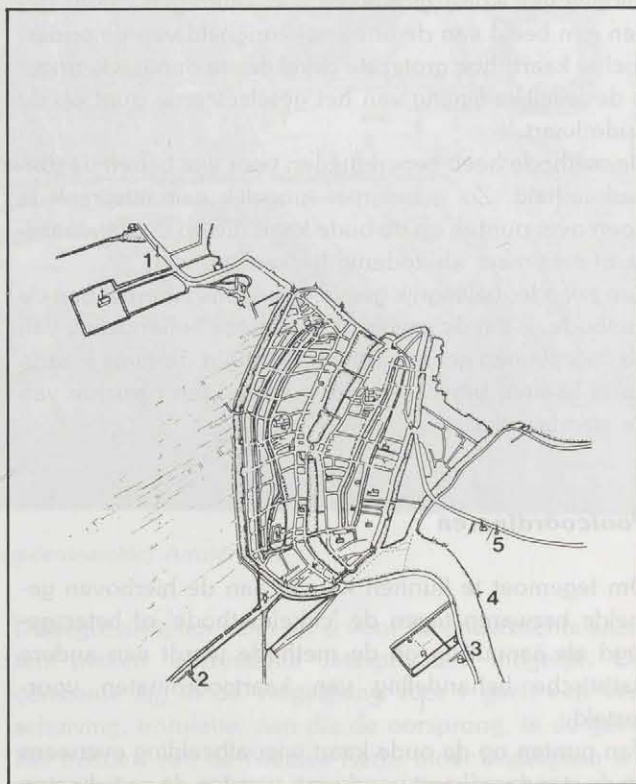
Door oude privileges ter zake Amsterdams vrijheid of voorbalie, te combineren met de kaart van Jacob van Deventer en een 16de-eeuws onderzoek naar de plaats van de limietpalen, kan gesteld worden, dat de limietpalen al in de 15de eeuw stonden op 1111,11 m (een

1. Kaart van Amsterdam door Jacob van Deventer (ca. 1560) (foto: Gemeentearchief Amsterdam).

Amsterdam en Amstelveen in het verleden heeft ondergaan, zijn daarbij betrokken. Literatuur daarover is schaars en bevat onduidelijkheden en misverstanden; reden genoeg om een uitgebreid onderzoek te starten en daarin nog oudere grensscheidingen te betrekken: de plaatsen van de zogeheten limietpalen.

C.J.M. Brugman was tot voor kort als fysisch-medicus aan de Universiteit van Amsterdam verbonden. Hij doet al twintig jaar onderzoek naar de geschiedenis van Amsterdamse glasblazerijen. Bewandelt binnen zijn onderzoek vele zijpaden, waaronder historisch-kartografische.

2. Lijntekening naar de kaart van Amsterdam van Jacob van Deventer (ca. 1560). Een groot aantal details die voor dit artikel minder essentieel zijn, is weggelaten. De limietpalen aan Haarlemmerdijk, Overtoom, Amstel- en St.-Antoniesdijk zijn genummerd met respectievelijk 1, 2, 3 en 5; de draaiboom, een oude versie van de limietpaal, aan de oostelijke Amsteloevers heeft nummer 4 (tekening: C.J.M. Brugman)

kwart van een Franse mijl) van een denkbeeldig middelpunt in de stad. Over dat onderwerp zal te gelegener tijd uitvoeriger worden gepubliceerd. Het bewijs voor de stelling over de correcte plaats van de limietpalen staat of valt met de nauwkeurigheid van de kaart van Van Deventer en met het voorhanden zijn van een betrouwbare methode voor omrekening van afstanden op die kaart naar huidige topografische kaarten. Over het bepalen van die nauwkeurigheid wordt hier gerapporteerd.

Nauwkeurigheid van oude kaarten

Het begrip nauwkeurigheid is, voor zover het betrekking heeft op oud kaartmateriaal, geen eenduidig gedefinieerde grootheid. Iedere methodische analyse van het materiaal ontwikkelt eigen criteria.

In 1986 publiceerden Mekenkamp en Koop een computergestuurde methode voor nauwkeurigheidsanalyses van oude kaarten. Zij vergeleken punten op een oude kaart met overeenkomende punten op moderne topografische kaarten (ijk- of standaardkaart) of met Rijksdriehoekmetingen. Ieder geselecteerd puntenpaar, bestaande uit coördinaten van de oude en standaardkaart, levert ten opzichte van de overige geselecteerde puntenparen afwijkingen op tussen 'oude' en standaardafstanden. Statistische bewerking van deze waarden resulteert voor ieder punt op de oude kaart in de zogeheten puntonnauwkeurigheidswaarde (p.o.-waarde). Uiteindelijk wordt deze p.o.-waarde verschaald tot de straal van een cirkel die op de oude kaart uit het betreffende punt als middelpunt wordt getrokken. De verkregen cirkels geven een beeld van de onnauwkeurigheid van de onderzochte kaart: hoe groter de cirkel des te onnauwkeuriger is de feitelijke ligging van het geselecteerde punt op de oude kaart.

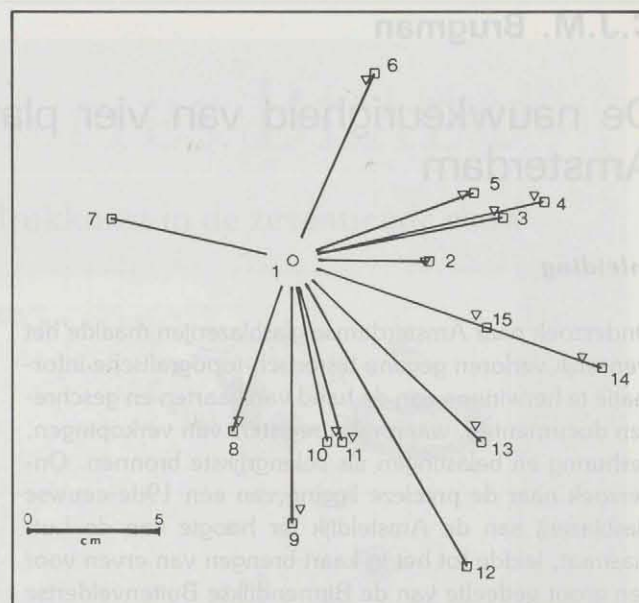
De methode heeft beperktheden voor wat betreft de toepasbaarheid. Zo is het niet mogelijk een uitspraak te doen over punten op de oude kaart die op de standaardkaart niet meer als zodanig herkenbaar zijn.

Een tweede, belangrijk gemis, eveneens inherent aan de methode, is dat de gevolgde statistische behandeling van de coördinaten geen inzicht verschaft in de mate waarin oude kaarten vervormingen vertonen ten opzichte van de standaardkaart.

Poolcoördinaten

Om tegemoet te kunnen komen aan de hierboven gemelde bezwaren tegen de 'cirkelmethode' of beter gezegd als aanvulling op de methode wordt een andere statistische behandeling van kaartcoördinaten voorgesteld.

Van punten op de oude kaart wier afbeelding eveneens op de standaardkaart voorkomt, worden de coördinaten in poolcoördinaten bepaald. Dat wil zeggen, dat op zowel de oude als de standaardkaart één punt als referentiepunt, de oorsprong, wordt gekozen; in het onderhavige geval het snijpunt van het schip en dwarsschip van de Nieuwe Kerk aan de Dam. De tweede referentie is de nul-graden-lijn. Gekozen is voor de lijn Nieuwe naar Oude Kerk. Hoeken worden in graden gemeten, uitgaande van die lijn in links-omgaande beweging. Van herkenbare, geselecteerde punten worden afstand r_i en hoek ϕ_i gemeten voor zowel de oude als de standaardkaart. In dit stadium van nog onbewerkte gegevens is het zeer leerzaam beide sets poolcoördinaten als stralenkrans op transparant af te beelden waarbij eventueel één set r -waarden met een geëigende schaalfactor wordt vermenigvuldigd teneinde vergelijking met de andere set te vergemakkelijken (afb. 3). Het op elkaar leggen van bei-

3. Poolcoördinaten r en ϕ voor 13 corresponderende punten op de plattegrond van Jacob van Deventer (driehoek) en de standaardkaart (getrokken lijn met vierkant). 1: Nieuwe Kerk, 2: Oude Kerk, 3: Zeedijk/Kolkje, 4: Schreierstoren, 5: Nieuwebrug, 6: Oude Haarlemmerpoort/-sluis, 7: Westerkerk (alleen standaard), 8: Engelse Kerk, 9: Oude Regulierstoren/Munt, 10: brug Grimborgwal/Oude Zijds Voorburgwal, 11: brug Grimborgwal/Oude Zijds Achterburgwal, 12: Blauwbrug (alleen standaard), 13: brug St.-Antoniesdijk/Zwanenburgwal, 14: Montelbaanstoren, 15: St.-Antonieswaag. Merk op, dat de hoeken systematisch van elkaar afwijken naar grotere waarden bij Van Deventer (tekening: C.J.M. Brugman)

de afbeeldingen geeft een globaal inzicht in de afwijkingen van de oude kaart.

De methode der kleinste kwadraten (least squares approximation); enkelvoudige regressie

In de methode van enkelvoudige regressie wordt ervan uitgegaan dat de waarden van een variabele, in casu r of ϕ , op twee manieren ter beschikking zijn, te weten uit metingen en als referentie of standaard, dat wil in het laatste geval zeggen exact gegeven zijn. Er zijn derhalve twee sets waarden: de set meetwaarden en de set referenties. De eerste set kan fouten bevatten, de tweede per definitie niet. Foutloze metingen zijn die metingen, waarvan de uitkomsten identiek zijn aan de standaardwaarden. Geeft men het resultaat in een zogeheten correlatiediagram weer, dan zou in zo'n geval door alle punten een rechte lijn getrokken kunnen worden onder een hoek van 45° ten opzichte van de horizontale en verticale as van de standaard- en de gemeten waarden. Fouten worden zichtbaar door spreiding van de punten in het vlak. Als voorbeeld wordt het correlatiediagram gegeven voor de afstanden r in de vier plattegronden en de standaardkaart (afb. 5): er is sprake van een kleine spreiding van de punten. De mate van spreiding wordt uitgedrukt in een grootte, de correlatiecoëfficiënt R . Wanneer de punten precies op een rechte lijn liggen is $R = 1$; als de punten willekeurig over het diagram verspreid zijn is $R = 0$.

4. De kaart van Balthasar Florisz. van Amsterdam uit 1625 (foto: Gemeentearchief Amsterdam)

Door de aanname, dat fouten alleen in meetwaarden voorkomen en doordat tevens aangenomen wordt, dat de meetwaarde in een lineaire relatie staat tot de standaardwaarde - andere opties zijn echter zeer wel mogelijk - is de probleemstelling duidelijk: construeer die lijn dóór de verzameling punten, die als eigenschap heeft de kleinste fout voor alle meetwaarden te representeren: de regressielijn van de meet- op de standaardwaarden. Het zou beslist tē ver voeren de wiskunde achter de methode hier in extenso te behandelen. Hier zij volstaan met een verwijzing naar standaardliteratuur ter zake.

De methode levert twee regressielijnen op per onderzochte kaart: een voor de r - en een voor de ϕ -waarden. De regressielijn voor r heeft in het algemeen de volgende gedaante

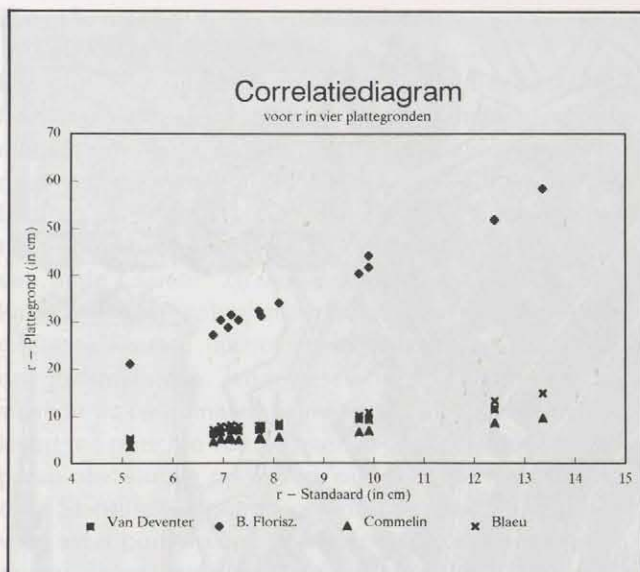
$$r_x = a_{1x}r_m + a_{0x} \quad (1)$$

waarin index x betrekking heeft op kaart x , bijvoorbeeld de plattegrond van Van Deventer, m op de standaardkaart; de beide a 's zijn constanten. Mutatis mutandis wordt voor de hoek ϕ gevonden:

$$\phi_x = b_{1x}\phi_m + b_{0x} \quad (2)$$

De regressielijnen van r en ϕ voor de onderzochte kaarten maken interessante interpretaties mogelijk. De constante a_{0x} in de vergelijking voor r geeft een verschuiving, translatie, aan die de oorsprong, in dit geval het midden van de Nieuwe Kerk, moet ondergaan ten opzichte van hetzelfde midden op de standaardkaart. Bij iedere afgestane afstand op de standaardkaart moet dat constante bedrag opgeteld of afgetrokken worden al naar gelang het teken van a . De constante b_{0x} in de vergelijking voor ϕ geeft de hoek, de rotatie, aan waarover de oude kaart gedraaid moet worden om alle punten tot de beste dekking met de standaardkaart te brengen, dat wil zeggen om de fouten minimaal te doen zijn.

De vermenigvuldigingsfactor a_{1x} , de richtings- of regressiecoëfficiënt, is op te vatten als een reciproke schaalfactor en is daarmee identiek als constante a_{0x} gelijk nul zou zijn. De richtings- of regressiecoëfficiënt b_{1x} in de formule voor ϕ tenslotte bepaalt de hoekvervalsing van de oude kaart ten opzichte van de standaard. Alleen wanneer de waarde van deze coëfficiënt precies 1 is en alleen dan, heeft de oude kaart geen hoekvervalsing. Het voordeel van de hier gehanteerde methode is, dat

5. De gemeten r -waarden voor de vier plattegronden correleren zeer hoog met de standaardwaarden. Een maat daarvoor is de correlatiecoëfficiënt, die voor alle vier de plattegronden groter is dan 0.99. Om op verantwoorde wijze rechte lijnen door de punten te trekken, worden regressielijnen berekend. Deze lijnen blijken niet door het punt (0,0), de oorsprong, te gaan: er is sprake van translatie in de oude kaarten ten opzichte van de standaard (tekening: C.J.M. Brugman)

men een verantwoorde methode in handen heeft om objecten op oude kaarten, die niet meer terug te vinden zijn op de standaardkaart, door berekening te reconstrueren. De reciproke relaties tussen r_x en r_m enerzijds en ϕ_x en ϕ_m anderzijds geven de poolcoördinaten voor het gezochte punt op de standaardkaart op basis van opmetingen in de oude kaart.

Het moge duidelijk zijn uit het bovenstaande, dat zodra zich grove afwijkingen voordoen, dat wil zeggen bij grote waarde voor a_{0x} en bij aanzienlijke afwijkingen van de waarde 1 voor b_{1x} , het begrip schaalfactor zijn betekenis volledig verliest. In dat geval dient men te spreken van een variabele schaal voor iedere richting en afstand op de kaart.

De methode staat tevens een kritische analyse toe van het rekbare begrip nauwkeurigheid. Die analyse zal hierna in de discussie worden gegeven.

Toepassing van de methode op vier plattegronden van Amsterdam

De methode van de kleinste kwadraten is toegepast op plattegronden van Amsterdam door Jacob van Deventer (1560), Balthasar Florisz. van Berckenrode (1625), de

6. Kaart van Amsterdam vervaardigd door Hendricus Hondius (vóór 1636), heruitgegeven door Joan Blaeu (tussen 1640 en 1650) (foto: Gemeentearchief Amsterdam).

plattegrond van Amsterdam met d'uytlegging van 'tJaer 1613 in Dapper (1663), herdrukt in Von Zesen (1664) en in Commelin (1693) en de plattegrond van Joan Blaeu, een tussen 1640 en 1650 bijgewerkte versie van de plattegrond door Hendricus Hondius van vóór 1636. Als ijk- of standaardkaart is een verschaalde versie van de topografische kaart 1:5000 gekozen, uitgegeven door de Dienst Openbare Werken Amsterdam, 2de druk 1985. Voor opmetingen aan de kaarten van Van Deventer, Balthasar Florisz. en Blaeu zijn reproducties gebruikt.

dienst doen. Toepassing van statistische methoden op de verzameling afwijkingen lijkt een voor de hand liggende methode: de standaarddeviatie van de populatie afwijkingen als een correcte maat voor nauwkeurigheid. Verschillen in standaarddeviaties voor verschillende kaarten of voor verschillende gebieden op één kaart zijn dientengevolge uitspraken over verschillen in nauwkeurigheid. Deze correct ogende redenering behoeft commentaar: ze doet geen uitspraak over nauwkeurigheid zelf maar over de nauwkeurigheid van een niet nader geanalyseerde vervorming. Onder onnauwkeurigheid

7. Kaart van Amsterdam met d'Uytlegging van 'tJaer 1613 opgenomen in de historische beschrijvingen van de stad door Dapper (1663), Von Zesen (1664) en Commelin (1693) (foto: Gemeentearchief Amsterdam).

Discussie

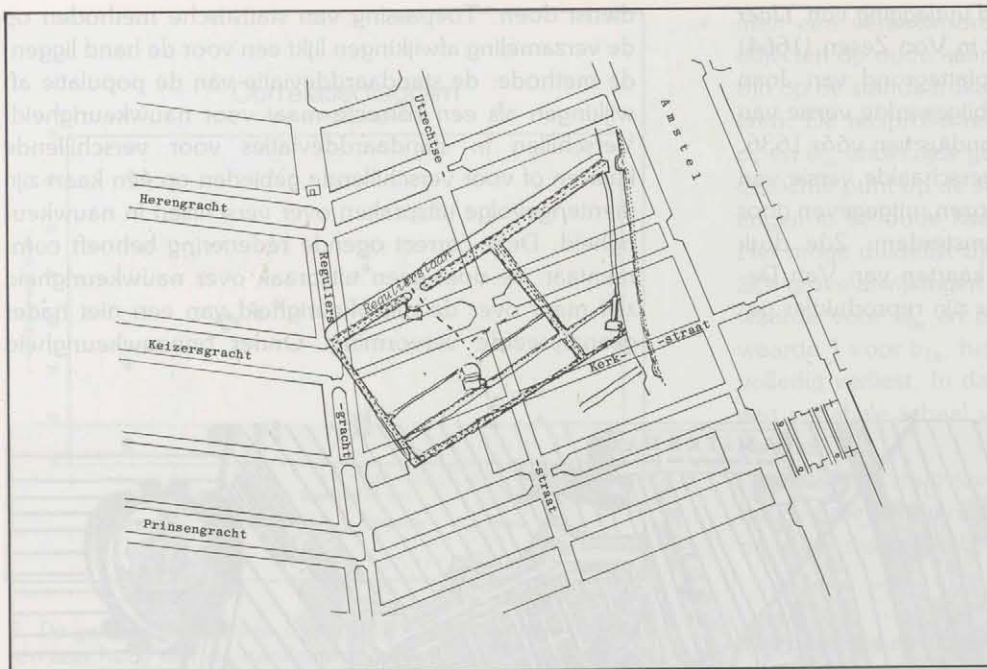
Het is van groot belang een duidelijk onderscheid te maken tussen de resultaten van de regressiemethode, i.e. het afleiden van een relatie tussen oude en standaardkaart, en het begrip nauwkeurigheid. De regressiemethode levert een betrouwbare rekenmethode op voor transformaties van de ene naar de andere kaart. Nauwkeurigheid van kaarten daarentegen is, zoals hierboven werd aangegeven, geen gedefinieerde grootheid. De verzameling afwijkingen die een kaart vertoont ten opzichte van een standaardkaart, kan als zodanig geen

en dus onder vervorming moet daarentegen worden verstaan de mate van iedere afwijking van de ideale rechte lijnen

$$r_{\text{ideaal}} = \alpha r_m \quad (3)$$

$$\phi_{\text{ideaal}} = \phi_m \quad (4)$$

De regressielijnen voor de vier behandelde plattegronden vertonen alle afwijkingen van de ideale rechte lijnen (de uitkomsten van de berekeningen zijn in tabelvorm beschikbaar; zie het naschrift).

8. Reconstructie van de Reguliershof op de standaardkaart met behulp van de uitkomsten van de regressiemethode voor de kaart van Jacob van Deventer. De hof heeft gelegen in het gebied, dat omsloten is door de later gegraven Heren- en Prinsengracht en door de Reguliersgracht en de naar het oosten verlegde Amstel-oever. De loop van de Reguliersdijk wijkt aanzienlijk af van de ligging van de latere Amsteldijk langs de gekanaliseerde Amstel (tekening: C.J.M. Brugman).

Conclusies

Analyse volgens het bovenstaande recept wijst de kaart van Van Deventer zeer verrassend als de nauwkeurigste van het viertal onderzochte plattegronden aan. Men is, in aanmerking genomen het min of meer schetsmatige van de plattegrond, geneigd de nauwkeurigheid ervan niet al te hoog aan te slaan. Hoe het ook zij, met de uitgangspunten van het onderzoek voor ogen, kan de plattegrond met voldoende mate van betrouwbaarheid getransformeerd worden naar hedendaagse kaarten. Ter illustratie is in afb. 8 de transformatie uitgevoerd voor de Reguliershof aan de Reguliersdijk. De limietpaal, het Territorium dezer Stede, is eveneens ingetekend. Op grond van de hier uitgewerkte gegevens moet geconcludeerd worden, dat de loop van de rivier de Amstel sedert het moment waarop Jacob van Deventer de schets voor zijn plattegrond maakte, aanzienlijk gewijzigd is. De rivier is ter plekke - de uitmonding van de Keizersgracht in de Amstel - al in een vrij vroeg stadium gekanaliseerd! Afwijzing van deze conclusie zou betekenen, dat uitgerekend op de aangegeven lokatie Van Deventer in ernstige mate aan het knoeien is geslagen. Waarom hij zijn redelijk nauwkeurige metingen voor wat het grootste gedeelte der plattegrond betreft, dáár aan de Amsteldijk zou hebben moeten compenseren, zal dan altijd een raadsel blijven. Althans, niemand kan toch in ernst geloven, dat hij de Spanje-gezinden op een dwaalspoor zou hebben willen brengen door een belangrijke voorpost van de stad als de Reguliershof en de levensader van zuidelijk Amsterdam, de Amstel, foutief in kaart te brengen. De nauwkeurigheid van de plattegrond van Van Deventer staat betrouwbare reconstructies toe: de ligging van het klooster der Karthuizers, de plaats van de limietpalen aan Haarlemmerdijk, aan Overtoom en voorbij de Leprozen om slechts een paar interessante lokaties te noemen. Met voorbijgaan aan speculaties omtrent een eventuele 'off-day' van Van Deventer tijdens metingen aan de Amsteldijk behoort een betrouwbare reconstructie

van de loop van de westelijke Amsteloevers eveneens tot de mogelijkheden en wel te beginnen zuidelijk van de Reguliershof tot aan de huidige Munttoren. Met name het stuk tussen Keizersgracht en Rembrandtplein is een aantal malen en in een korte spanne stevig op de schop genomen ten behoeve van elkaar in razend tempo opvolgende vergrotingen. Die reconstructie zal het onderwerp zijn van een aparte publikatie.

Naschrift van de redactie

De oorspronkelijke versie van dit methodische artikel was aanzienlijk langer en aanmerkelijk wiskundiger van aard. In overleg met de auteur is besloten het verhaal in te korten. Lezers die willen beschikken over de berekeningen in de oorspronkelijke versie, kunnen zich wenden tot de redactie.

NOOT

1. P.G.M. Mekenkamp en R.O. Koop, Een nieuwe computergestuurde methode voor nauwkeurigheidsanalyses van oude kaarten. In: *NGT Geodesia* 86 (1986), blz. 171 e.v.

SUMMARY

The accuracy of four plans of Amsterdam

Numerical comparison between points on old maps and exact geographic coordinates from recent topographic maps is a matter of tensor calculus. However, lack of computer-capacity or even the absence of software appropriate for such extensive computation demand a simpler approach to the problem. The well-known method of the principle of least squares has been applied to four old maps of the city of Amsterdam in order to gain some insight into the accuracy of these maps. Regression lines from both the radius r and the angle ϕ on corresponding values for the polar coordinates taken from a standard map of the city, lead to conclusions about deformation of the grid of the older maps. Furthermore, the method has the advantage of allowing reconstruction of objects of topographic interest, the location of which has been lost and cannot be found on recent maps.

Varia Cartographica

Oude kaarten van Maartensdijk (Utrecht)

De Historische Vereniging Maartensdijk wijdde het lustrumnummer van haar tijdschrift *St. Maarten* (nr. 9, december 1992) aan een aantal detailkaarten. Het gebied van de huidige gemeente Maartensdijk wordt aan de hand daarvan door de eeuwen heen toegelicht door D. Koen, beheerder van de Topografische Atlas van het Rijksarchief in Utrecht. Aandacht krijgen de ontginningen, een kwestie aangaande de grens tussen Holland en Utrecht in het Gooi, typen boerderijen, plannen voor wijziging van de waterhuishouding, forten en de kadastrale kaart. Referenties en impressum van de kaarten en illustraties zijn deugdelijk vermeld alsmede de bronnen voor het commentaar.

Het tijdschrift is voor belangstellenden verkrijgbaar voor f 12,50 via de secretaris van de Historische Vereniging Maartensdijk, mw. A.E. Zoetebier-Kluyver, Vijverlaan 2, 3737 RH Groenekan.

Tentoonstelling over grootschalige kartografie in het Gemeentearchief Amsterdam

Onder de titel *Vier eeuwen Amsterdamse buurten in kaart* wordt van 26 februari tot 8 april 1993 in het Gemeentearchief Amsterdam een expositie over de grootschalige, gedetailleerde kartografie van Amsterdam gehouden. Kaarten die in het artikel met dezelfde titel in dit nummer van *Caert-Thresoor* genoemd worden, zullen te zien zijn. De tentoonstelling is geopend van maandag tot en met zaterdag van 10.00 tot 16.00 uur. Adres: Amsteldijk 67, 1074 HZ Amsterdam. Telefonische inlichtingen: André Hirs, voorlichter, of Betsy Dokter, project-medewerkster tentoonstellingen: 020-6646916.

Het Gemeentearchief ligt op loopafstand, circa tien minuten, van het Amstelstation. Vanaf het Centraal Station is het Ge-

meentearchief bereikbaar met tramlijn 4, uitstappen in de Van Woustraat ter hoogte van de Tolstraat, of met tramlijn 3, uitstappen op de Ceintuurbaan ter hoogte van de Amsteldijk. De toegangsprijs is f 3,50.

Mercator-symposium

Op 8 en 9 maart 1993 wordt aan de universiteit van Duisburg een symposium over de kartograaf Gerard Mercator (1512-1594) georganiseerd. Het thema is: *Mercator - ein Wegbereiter neuzeitlichen Denkens*. Mercator, in tegenstelling tot de meeste andere kaartkenaars en instrumentmakers van zijn tijd, was niet louter een ambachtsman, maar had een universitaire studie gevolgd. In zijn geschriften hield hij zich ook bezig met de meer filosofische aspecten van de kosmografie, alsmede met onder andere chronologie en bijbelexegese. Het symposium wil proberen de verschillende aspecten van zijn figuur recht te doen. Daartoe zijn beoefenaars van verschillende disciplines als sprekers uitgenodigd - geografen, historici, theologen enz. De bedoeling is aldus tot een interdisciplinaire gedachtenuitwisseling te komen.

Dit symposium is een vervolg op een eerder symposium in maart 1992. Beide symposia zijn voorbereidingen voor een congres in 1994, Mercators vierhonderdste sterfjaar. Bij die gelegenheid zal de universiteit van Duisburg, de stad waar Mercator veertig jaar heeft gewoond en zijn belangrijkste werken heeft vervaardigd, worden omgedoopt tot 'Mercator-universiteit'. Inmiddels is besloten de bijdragen aan het symposium uit 1992 afzonderlijk te publiceren. Deze publikatie zal waarschijnlijk dit jaar zijn beslag krijgen.

Voor alle informatie betreffende de symposia gelieve u te wenden tot: Frau Petra Bridzun, Universität GH Duisburg, FV 3 - Sprach- und Literaturwissenschaften, Lotharstr. 65 (LE 506), D-4100 Duisburg 1.

Just issued:

Catalogue 35

ZIPANGU, The Mapping of Japan.

64 Pages, 88 illustrations many of which in colour. Including chapters on: The introduction of Western maps in Japan, Dutch and English ties in 17th century Japan, Deshima, Von Siebold, Nagasaki School Paintings/Prints.

145 Fine maps, prints and books offered for sale. Each entry is briefly described as to condition and importance.

*

Catalogue 28

A monograph on the master colourist Dirk Jansz Van Santen (1637-1708).

40 Pages, 12 illustrations many of which in colour. Including an introduction on: Van Santen's technique. Works identified as Van Santen's. Contemporary references to Van Santen's work in catalogues and advertisements. An "Atlas Minor", coloured by Van Santen offered for sale.

PAULUS SWAEN Old Maps and Prints

Send Hfl. 20,00 for your postpaid copy. For payment by American Express, Visa, Diners Club or JCB please state type, card number and expiry date.

Hofstraat 19 - 5664 HS Geldrop - The Netherlands
Tel. (040) 853571 - Fax (040) 854075

Marcel Destombes (1905-1983).

Contributions sélectionnées à l'histoire de la cartographie et des instruments scientifiques. Selected contributions to the history of cartography and scientific instruments. Ed. by Günter Schilder, Peter van der Krogt and Steven de Clercq. 592 p.

ISBN 90 6194 485 6 f 318,-

Een bundel met 34 artikelen van Marcel Destombes, een van de belangrijkste geleerden op het terrein van de geschiedenis van de kartografie en wetenschappelijke instrumenten. Hij verrichtte met name pionierswerk op het gebied van de Nederlandse kartografie. Bevat tevens een biografie en een uitgebreide bibliografie.

C. Koeman. *Miscellanea cartographica*

Contributions to the history of cartography. Edited by Günter Schilder and Peter van der Krogt. 430 p.

ISBN 90 6194 167 9 f 212,-

Ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van Cornelis Koeman, emeritus hoogleraar kartografie aan de Rijksuniversiteit Utrecht, zijn 21 van zijn artikelen hiervoor geselecteerd. Daarnaast bevat dit boek een uitgebreide bibliografie van zijn werk.

Covens & Mortier

Stock catalogues of maps and atlases. The 'Catalogus van verscheide koopere platen' of the heirs of Pieter Mortier's widow (1721) and the 'Catalogue nouveau des cartes géographiques' of Covens & Mortier (1763). A facsimile edition with an introduction by Dr Peter van der Krogt. 141 p.

ISBN 90 6194 098 2 f 159,-

A. Stimson. *The mariner's astrolabe*

A survey of known, surviving sea astrolabes. 191 p.
ISBN 90 6194 017 6 f 212,-

Gesneden en gedrukt in de Kalverstraat

De kaarten- en atlassendrukkerij in Amsterdam tot in de 19e eeuw.

Red. Paul van den Brink en Jan Werner. 112 p.
ISBN 90 6194 387 6 f 75,-

In de Gekroonde Lootsman.

Het kaarten-, boekuitgevers- en instrumentenmakershuis Van Keulen te Amsterdam 1680 - 1885.

Onder redactie van E.O. van Keulen, W.F.J. Mörzner Bruyns en E.K. Spits. 104 p.

ISBN 90 6194 397 3 f 75,-

Kaarten met geschiedenis 1550-1800.

Een selectie van oude getekende kaarten van Nederland uit de Collectie Bodel Nijenhuis.

Onder redactie van D. de Vries. 123 p.
ISBN 90 6194 377 9 f 75,-

Kunst in kaart.

Decoratieve aspecten van de cartografie.

Eindred.: J.F. Heijbroek en M. Schapelhouman. 131 p.
ISBN 90 6194 407 4 f 75,-

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever

H&S HES UITGEVERS BV
POSTBUS 129
3500 AC UTRECHT

Die neue Fachzeitschrift für Kartengeschichte

Die Arbeitsgruppe für Kartengeschichte der Schweizerischen Gesellschaft für Kartographie gibt seit drei Jahren eine **periodisch erscheinende Fachzeitschrift** als Kommunikationsmittel für Kartensammler, Kartenforscher und Kartenhändler heraus. In dieser Zeitschrift werden Grundlagen, Technik und geschichtliche Einordnung alter Landkarten sowie wichtige Hintergrundinformationen publiziert. Gesammelt wird diese Schriftenreihe zu einem wertvollen Nachschlagewerk.

CARTOGRAPHICA HELVETICA

Inhalt jeder Nummer

- Mehrere ausführliche Fachartikel von verschiedenen kompetenten Autoren über neue Erkenntnisse aus ihrer Forscher- und Sammlertätigkeit.
- Résumés und Summaries.
- Orientierung über Faksimilierungen und Subskriptionsangebote.
- Besprechungen von Publikationen.
- Bekanntgabe von Ausstellungs-, Tagungs- und Auktionsdaten.
- Preisvergleiche von Auktionsverkäufen.
- Kleinanzeigen für Kartenverkaufs- und Kartentauschangebote.
- Inserate von Antiquaren und Auktionaren.

Umfang der Publikation

52 Seiten, zum Teil farbige Illustrationen
Format 21 x 29,7 cm

Erscheinungszyklus

Zweimal jährlich
Die erste Nummer erschien im Januar 1990

Preis für ein Jahresabonnement

Schweiz sFr. 30.-, Ausland sFr. 34.-, Einzelheft sFr. 18.-

Redaktions- und Verlagsadresse

Verlag Cartographica Helvetica
Untere Längmatt 9, CH-3280 Murten

Besprekingen

Noord-Holland 1849-1859 / cartografie: Dienst der Militaire Verkenningen, Den Haag ; inleiding: P.W. Geudeke [en] K. Zanduliet ; Namenlijst van verkenners en nettekkenaars: Louisa Balk. - [Groningen] : Wolters-Noordhoff Atlasproducties, cop. 1992. - XXXII, 140 p. ; krt. ; 31 cm. - (Grote historische provincie atlas 1:25.000). ISBN 90-01-96844-9 : f. 90,-

Nadat Wolters-Noordhoff in 1990 de *Grote historische atlas 1:50.000* als tegenhanger van de *Grote topografische atlas 1:50.000* heeft uitgegeven, is het haar voornemen dit ook te doen met de 1:25.000 serie. Als eerste deel in de serie *Grote historische provincie atlas 1:25.000* is het deel *Noord-Holland 1849-1859* verschenen. De kaarten in de atlas zijn een vergrote reproductie van de nettekeningen 1:50.000. Een bespreking van deze 1:25.000 atlas vraagt daarom bijna automatisch om een vergelijking met de 1:50.000 facsimile. De uitgever geeft aan, waarom naar haar mening het onmogelijk bleek om de veldminuten 1:25.000 voor deze facsimile te gebruiken. Er ontbreken stukken van deze veldminuten en van sommige zijn hoekjes afgebroken of randen beduimd geraakt. Bovendien bleek na onderzoek de inhoud van de nettekeningen nauwelijks af te wijken van de veldminuten, behalve dat de toponiemen op de veldminuten vaak minder goed leesbaar zijn, omdat ze te velde waren aangebracht. In de inleiding wordt nog een ander argument gegeven. De eerste basis voor de veldminuten vormden gereduceerde kadastrale plans die aan elkaar gemonteerd dienden te worden. Dit lukte natuurlijk niet helemaal, daar het eilandkaarten betrof, zodat sommige gedeeltes elkaar overlapt. Verder 'werd getracht bij montage de getrianguleerde punten min of meer op hun juiste plaats te leggen, maar al te veel werk maakte men hiervan niet, ook al omdat men zich op het standpunt stelde dat de absolute ligging in een latere fase van het werk, namelijk bij het maken van de nettekening, verzorgd moest worden'. Zou men de oorspronkelijke veldminuten gebruikt hebben dan zou het reproductie-proces voor de uitgever waarschijnlijk aanzienlijk bemoeilijkt zijn. Bovendien zou een vergelijking met een moderne kaart niet altijd eenvoudig zijn. En het gaat de uitgever, zowel als de gebruiker, o.a. om de vergelijkingsmogelijkheden met het moderne kaartbeeld. Bovendien blijkt een aantal facsimiles die in de afgelopen tien jaar zijn uitgekomen (zoals de *Atlas topographique van het frontier des IJssels, Wedde en Westwoldingerland* [1783], *Topografische kaart van de Veluwezoom* [1802-1807], *Tranchotkaart* [1802-1820]) om uitgeef-technische of andere redenen verkleind te zijn naar de schaal 1:25.000. Tezamen met de facsimiles van de *Chromotopografische kaart des rijks 1:25.000* van Robas zijn er nu een aantal kaarten die het bestuderen van ontwikkelingen in de tijd (chronotopografie) over een aantal eeuwen mogelijk maakt. Wanneer facsimiles in de toekomst door uitgevers om technische redenen vergroot of verkleind dienen te worden pleit ik er ook zeker voor om deze dan op de schaal 1:25.000 of 1:50.000 te reproduceren.

Behalve dat vergelijking met de *Grote provincie atlas 1:25.000* mogelijk is, is er nog een aantal verschillen met de 1:50.000-uitgave aan te geven. De inleidingen verschillen niet in grote mate van elkaar. Ook hier is de namenlijst van verkenners en nettekkenaars van groot nut. Waarom de *Nieuwe Etappekaart op de schaal van 1:200.000* van 1848 is toegevoegd wordt in het voorwerk niet duidelijk gemaakt. Een aantal kenmerken over wegen -bijv. bestrate binnenweg met tol (betaalden de detachementen tol wanneer zij hierlangs marcheerden?), kunstmatige zand of grindwegen, schulpweg [= schelpenpad] etc.-

en transportmiddelen om waterwegen over te steken komt niet voor in de nettekeningen, net zo min als het aantal inwoners per plaats/dorp en gemeente. De facsimile van de kaart van Noord-Holland van Christiaan Sgroten (afkomstig uit de Brusselsse atlas, 1573) in kleur dienen we als een vriendelijke toegift van de uitgever te zien. De uitgave kwam tot stand in samenwerking met Canaletto.

De belangrijkste toevoeging is natuurlijk het register van plaatsnamen (bijna 3 blz.), waarbij de namen opgenomen zijn met de schrijfwijze, zoals die ook op de kaarten voorkomt. Mijns inziens had voor dit deel hier ook nog wel de namen van de polders aan toegevoegd mogen worden, omdat sommige in de loop der tijd een andere naam gekregen hebben (bijv. Egmondmeer = Visscherijmolenpolder, Monnike Polder = Monniken-, Raven- en Robonsbospolder), dan wel zijn deze samengevoegd met andere polders tot een nieuwe polder. Wat het kaartbeeld betreft zijn er door de vergroting van de 1:50.000 een aantal elementen makkelijker te lezen. Dit betreft in ieder geval de potloodaantekeningen in het beeld. Ook zijn de triangulatielijnen duidelijker te onderkennen, zoals die vanuit de kerk in Zuidschiermer (blz. 66). J.A. van der Linden schrijft in een artikel in het *Nederlands Geodetisch Tijdschrift* (4, maart 1974) 'De TMK is een kaart op de schaal 1:50.000 maar met de inhoud van een kaart met de schaal 1:25.000. Ook het feit dat de basistekening die voor de terreinverkenning werd gebruikt, is ontstaan als een tienvoudige verkleining van kadastrale plans zal aan dit verschijnsel mede schuldig zijn. ...

Om de kleinste bijzonderheden van de kaart goed te kunnen bestuderen is men genooddaakt haar met een vergrootglas te bekijken en de tekenverklaring voortdurend nauwgezet te raadplegen'. Het is soms verbazingwekkend te zien hoe de nettekenaar, in dit geval G. Schuurman, zoveel tekst over het getekende heen kan schrijven, dat het haast onleesbaar is, zelfs op schaal 1:25.000. Op blz. 117 heeft hij bij Naarden de 'Amsterdamsche Pt.' en de 'Utrechtsche Pt.' neergeschreven, iets wat op de 1:25.000 nauwelijks te ontcijferen is. Men heeft er maar vanaf gezien deze op de TMK weer te geven.

Qua kleurstelling zijn de beide atlassen niet gelijk. Blz. 112-114 (1:25.000) is geelachtig-bruin, terwijl blz. 37-39 (1:50.000) meer een groene ondergrond heeft. Bevreemdend is dat blz. 112-113 nogal wazig overkomt, terwijl dit op blz. 37 geheel niet het geval is. Hopelijk wordt het reproductie-proces constant bewaakt om dit soort technische onvolkomenheden te voorkomen.

Vooral de heemkundige kringen én de oudere of minder zien-de gebruiker zullen gelukkig zijn met de uitgave van deze atlassen. De problemen van deze laatste categorie gebruikers worden nogal eens over het hoofd gezien, wanneer er kartografische materialen geproduceerd worden met een hoge grafische dichtheid. Voor het plaatsbepalen van grootschalige facsimiles van/of oude kaarten is deze atlas, tezamen met haar 1:50.000 zusje, ten zeerste van nutte. Vooral ook omdat op modern vergelijkingsmateriaal oude patronen niet goed herkenbaar zijn. Ook voor wat betreft het bepalen van mathematische gegevens voor titelbeschrijvingen (schaal en geografische coördinaten) wordt het werk aanzienlijk gemakkelijker.

Van deze serie zijn inmiddels ook de delen Friesland, Limburg en Zeeland verschenen.

Jan Smits

Restauratieatelier Paul Peters

Restaureren en conserveren van:

Prenten en Grafiek

Atlassen

Globes

Drukken: Het facsimileren van oude kaarten

Weverweg 9

6961 KM

Eertbeek

Tel. 08338 - 54466

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

AKERMAN, J.R.

Het verkopen van kaarten door wegen te markeren: het 'Blazed Trails' programma van Rand McNally / J.R. Akerman. - In: *Kartografisch Tijdschrift* 18(1992) 3, blz. 15-21.

ALLEN, Ph.

The atlas of atlases : The map maker's vision of the world : Atlases from The Cadbury Collection, Birmingham Central Library / Philip Allen. - London : Ebury Press, 1992. - 160 blz., ill. - ISBN 0-09-177359-8.

ARMITAGE, G.

A De Wit wall map of the British Isles positively identified / Geoff Armitage. - In: *The Map Collector* 61 (Winter 1992), p. 26-30.

DONKERSLOOT-DE VRIJ, M.

Drie Generaties Blaeu : Amsterdamse cartografie en boekdruk-kunst in de zeventiende eeuw / Marijke Donkersloot-de Vrij. - Zutphen : Walburg Pers ; Amsterdam : Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaartmuseum', 1992. - 83 blz. ISBN 90-6011-817-0.

ELKHADEM, H., et al.

Kaarten van Amerika in de verzamelingen van de Koninklijke Bibliotheek Albert I / Hossam Elkhadem, Jean-Paul Heerbrant, Liliana Wellens-de Donder, Roger Calkoen. - Brussel : Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1992. - xiii, 168 blz., 15 kl.platen. - Tentoonstellingscatalogus. - Ook verschenen in het Frans: *Cartes des Amériques dans les collections de la Bibliothèque royale Albert Ier*.

GRÓF, L.

Marsigli gróf élete [The life of Count Marsigli] / Gróf László. - In: *Cartographica Hungarica* 2 (okt. 1992), p. 19-23. - Auteur van het zesdelige *Danubius Pannonico-Mysicus* (Amsterdam 1726), waarop Augustin Bruzen zijn *La Hongrie et la Danube* (Den Haag, 1741; A.N. Mar 1) baseerde.

HAMELEERS, M.M.Th.L.

De atlas van Amsterdam uitgegeven door J.C. Loman jr. in 1876: Zijn plaats binnen de grootschalige kartografie van Amsterdam / Marc Hameleers. - In: *Jaarboek Amstelodamum* 84(1992), blz. 107-130.

HARLEY, J.B., & D. WOODWARD

The history of cartography, vol. 2, book 1: Cartography in the traditional Islamic and South Asian societies / ed. by J.B. Harley and David Woodward. - Chicago [etc.] : The University of Chicago Press, 1992. - 579 blz., ill. - ISBN 0-226-31635-1.

HORSTEN, F.H.

Historische wegenatlas van Nederland 16e tot 19e eeuw / F.H. Horsten. - [s.l. : s.n., 1992]. - 220 blz. + omslag met kaarten. - Proefschrift Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen, Universiteit van Amsterdam. - De ontwikkeling van het landwegennet in de noordelijke Nederlanden aan de hand van oude kaarten.

JACOB, Chr.

L'empire des cartes : Approche théorique de la cartographie à travers l'histoire / Christian Jacob. - Paris : Bibliothèque Albin Michel, 1992. - 520 blz.

KROGT, P.C.J. van der

Stock catalogues of maps and atlases by Covens & Mortier : The 'Catalogus van verscheide koopere platen' of the heirs of Pieter Mortier's widow (1721) and the 'Catalogue nouveau des cartes géographiques' of Covens & Mortier (1763) / A facsimile edition with an introduction by Dr Peter van der Krogt. - Utrecht : HES Publishers, 1992. - 141 blz. - (Catalogi Redivivi / edited by R. Breugelmans ; VIII). - ISBN 90-6194-098-2.

KROGT, P.C.J. van der

Abraham van Ceulen's pocket globe of 1697 / Peter van der Krogt. - In: *The Map Collector* 61 (Winter 1992), p. 22-24. - Ingekorte Engelse vertaling van artikel in *Caert-Thresoor* 11(1992) 1, blz. 7-10.

KUYER, Chr.A.M.

Brabantia Illustrata II : Inventaris van Topografische Afbeeldingen aanwezig in de Brabant-Collectie van de Katholieke Universiteit Brabant / Chr.A.M. Kuyer. - Tilburg : Bibliotheek Katholieke Universiteit Brabant, 1992. - 3 dln., lxxv, 475 blz. - ISBN 90-73222-05-2.

MAPS

Maps and engravings of Macedonia : 27th Dimitria Festival. - [Thessaloniki] : Municipality ; Municipal Art Gallery ; Chamber of Commerce and Industry ; Egnatia Bank, [1992]. - 106 pp. - Tekst in Grieks en Engels. Catalogus van tentoonstelling van kaarten en prenten uit de collectie van S. Demerdzis en Y. Eftyhiadis, 15 oktober-5 november 1992 in Municipal Art Gallery van Thessaloniki. Bevat kleurenafbeldingen van ca. 60 kaarten en prenten, waaronder diverse van Mercator, Blaeu, Otters, Valk, Mortier enz.

MOL, J.A. & P.N. NOOMEN

Prekadastrale atlas fan Fryslân : de pleatsen fan 1700 en 1640 neffens de Floreen- en Stimkohieren : Dl. 5: Baarderadiel / út-jûn troch J.A. Mol en P.N. Noomen. - Ljouwert [Leeuwarden] : Fryske Akademy, 1992. - (Fryske Akademy ; 738).

MOLEMANS, J.

Meting van de heerlijkheid Gruitrode-Solt (1792-1794) / J. Molemans. - In: *Naamkunde* 24(1992), blz. 147-201. - Metingen van Opsolt door Andries opt Eijndt (1792) en van Gruitrode door J.L. Schrijvers en P.J. Aerts (1794), beide voorzien van kaarten. Behandeld wordt o.a. de reden tot opmeting en de instructies voor de landmeters. Gruitrode-Solt ligt in Belgisch Limburg.

ODDENS, R.P.

Catalogus van kartografische documenten in de kaartenverzameling van de Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen van de Universiteit Utrecht 1983-1991 / samengesteld door Roelof P. Oddens. - Utrecht : Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen, 1992. - 2 dln. xxii, 723 blz. - ISBN 90-6266-094-0

ORMELING, F.J.

De dreigende teloorgang van de Waterstaatskaart / F.J. Ormel. - In: *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis* 1 (1992), blz. 44-46.

ST. MAERTEN

St. Maerten : Tijdschrift van de Historische Vereniging Maartensdijk : Nr. 9 December '92 / Leo Fijen, eindredacteur. - Maartensdijk : Hist. Ver. Maartensdijk, 1992. - 24 blz. ill. - 24 detailkaarten, afgebeeld en toegelicht door D. Koen (zie ook rubriek Varia Cartographica).

STONE, J.

Illustrated maps of Scotland from Blaeu's Novus Atlas of the 17th century / Jeffrey Stone. - London : Studio Editions, 1991. - 96 blz., 46 kl.pl. - ISBN 1-85170-813-8.

SZÁNTAI, L.

De Jode atlaszának Magyarország térképe [Atlas Hungaricus Atlases de De Jode] / Szántai Lajos. - In: *Cartographica Hungarica* 2 (okt. 1992), p. 24-28. - Uit de kaart van Hongarije blijkt dat de atlas van Gerard de Jode (Jod 2) pas na september 1594 verschenen kan zijn.

VOOGT, J.W.F.

Het 'Reys-boeck van het rijke Brasilien': Amerika op kaarten in pamfletten omstreeks 1600 / J.W.F. Voogt. - In: *Kartografisch Tijdschrift* 18(1992) 3, blz. 7-14.

WOLTERS-NOORDHOFF

De wereld volgens de Bosatlas 1877-Heden. - Groningen : Wolters-Noordhoff Atlasproducties, 1992.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

CARTOGRAPHICA HUNGARICA, no. 2 (1992 október)

Szathmáry T., Hazánk egyik legrégibb nyomtatott térképe II. rész [Eine der ältesten gedruckten Karten unserer Heimat II. Teil] (p. 2-10),

Plihal K., Magyarországrol készült és 1528-ban megjelent térkép és készítője a források tükrében [Eine Landkarte Ungarns von 1528 und ihr Verfasser im Spiegel der Quellen] (p. 11-14),

Stegen L., Négy százötven éve, Brassóban született atlasz a Rudimenta Cosmographica (p. 15-18),

Gróf L., Marsigli gróf élete [The life of Count Marsigli] (p. 19-23) [zie hierboven],

Szántai L., De Jode atlaszának Magyarország térképe [Atlas Hungaricus Atlases de De Jode] (p. 24-28) [zie hierboven],

B. Huszár E., Heves megye ábrázolása térképnyomatokon 1491-1598 között [Die Darstellung des Komitates Heves auf dem Kartendruck zwischen 1491-1598] (p. 29-38),

Brichzin, H., Eine Ungarnkarte von Nicolaus Angielus, sowie Grund- und Aufrisse ungarischer Festungen aus dem Jahr 1566 im Sächsischen Hauptstaatsarchiv zu Dresden (p. 39-43).

DER GLOBUSFREUND, Nr. 40/41 (November 1992) [für 1992/93]

K. Kraus [... et al.], Die Bearbeitung des Behaim-Globus mit photogrammetrischen Methoden (p. 9-19),

J.R. Millburn & T.E. Rössak, The Bardin Family, globe-makers in London, and their associate, Gabriel Wright (p. 21-66),

P. Kunitzsch, Zu den dreisprachigen Inschriften einiger Himmelsgloben von V. Coronelli (p. 67-76),

P. Kunitzsch, Ein arabischer Himmelsglobus aus der Sammlung R. Schmidt, Wien (p. 77-88),

W. Kummer, Liste alter Globen im Bundesland Rheinland-Pfalz der Bundesrepublik Deutschland (p. 89-117),

O. Nowotny, Der Manuskript-Erdglobus des Joseph Jakob Fürstaller von ca. 1770 (p. 119-122),

E.H. Dahl, Globes at the National Archives of Canada (p. 123-136),

H. Wohlschläger, Zwei private Globensammlungen in Wien (p. 137-142)

I. Kretschmer & R. Schneider, Autorenregister 'Der Globusfreund' Nr. 1-40/41, 'Information' Nr. 1-18 (p. 147-164),

R. Schmidt & H. Wohlschläger, Namenregister der Globushersteller (Kartographen, Zeichner, Stecher, Verleger etc.) 'Der Globusfreund' Nr. 1-40/41, 'Information' Nr. 1-18 (p. 165-199).

IMCoS JOURNAL, no. 51 (Winter 1992)

A. Paladini Cuadrado, Sixteenth century manuscript maps (p. 5-13),

C. Liter, The cartographer Tomás López (1730-1802) (p. 13-14),

L. Martín Merás, The Spanish version of John Mitchell's map of the British and French dominions in North America (p. 14-15),

The first maps of Spain (p. 15-16),

O. Dreyer-Eimbcke, The Juan de la Cosa map (p. 17),

R. Pflederer, Japan - Where in the world is it? (p. 33-37).

THE MAP COLLECTOR, no. 61 (Winter 1992)

R. Baldwin, Globes as symbols of political and navigational authority (p. 2-8),

S. Sumira, 'Old globe syndrome' and how to cure it (p. 11-15),

P. van der Krogt, Abraham van Ceulen's pocket globe of 1697 (p. 22-24) [zie hierboven],

G. Armitage, A De Wit wall map of the British Isles positively identified (p. 26-30), [zie hierboven],

D.P. Lemon, A unique map of New Brunswick (p. 34-38),

A. David, Captain Cook's first chart (p. 56).

MAPLINE, no. 67 (Autumn 1992)

J. Long, Captain John Smith's portraits on his maps of New England (p. 1-4).

Nu te koop van de auteur:

P.C.J. van der Krogt, *Advertenties voor kaarten, atlasen, globes e.d. in Amsterdamse kranten 1621-1811*. With introd. in English. Utrecht, 1985. Geb. XV, 473 p. Met registers op namen, gebieden en onderwerpen.

Te bestellen door overmaking van f 79,- + f 8,- verzendkosten op giro nr. 1.871.411 t.n.v. P.C.J. van der Krogt te Delft onder vermelding van 'Advertenties'.

RESTAURATIE ATELIER STERKEN

RESTAURATIE EN CONSERVERING VAN:

Boeken en banden
oude en nieuwe bindtechnieken

Handschriften en andere documenten
ontzuren, reinigen, desinfecteren,
aanvezelen, doubleren of impregneren

Prenten & (wand)kaarten
conserveren, restaureren
verdoeken, reinigen, encadreren
en bergen in opbergssystemen

Charters & zegels
conserveren, restaureren,
strekken, soepel maken
en bergen in opbergssystemen

Vrijblijvend opstellen van een restauratieplan met prijsopgave

De Cloese 7 - 9, 7339 CM Ugchelen (Apeldoorn) Tel: 055 - 42 31 47 Fax: 055 - 43 06 14

J. Emmering
Antiquarian Bookseller
and Printdealer

N. L. Voorburgwal 304
1012 RV Amsterdam
tel. 020 - 231476

Old and Rare maps. West Indiana

Günter SCHILDER - *Australia Unveiled*. The share of the Dutch navigators in the discovery of Australia. Amsterdam, 1975. 2 delen in 1. 25 x 17½ cm. (XII), 424 pp. 44 platen, 61 afbeeldingen in de text, en 88 kaarten. Linnen.
 ISBN 90 221 9997 5 Dfl. 170,—

Günter SCHILDER - *The World Map of 1624 by Willem Jansz. Blaeu and Jodocus Hondius*. Amsterdam, 1977. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 20 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 244 x 165 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 118 7 Dfl. 165,—

Günter SCHILDER - *The World Map of 1669 by Jodocus Hondius the Elder and Nicolaas Visscher*. Amsterdam, 1978. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 20 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 246 x 167 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 119 5 Dfl. 165,—

Günter SCHILDER - James WELU - *The World Map of ca. 1610 by Petrus Kaerius (Pieter van den Keere)*. Amsterdam, 1980. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 10 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 197 x 126 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder en J. Welu.
 ISBN 90 6072 120 9 Dfl. 145,—

Günter SCHILDER - *Three World Maps by Nicolaes van Wassenae and François van den Hoeye of 1661, Willem Janszoon (Blaeu) of 1607, Claes Janszoon Visscher of 1650*. Amsterdam, 1982. 44 x 55 cm. Eén op één facsimiles bestaande uit gezamenlijk 14 bladen, welke drie grote wandkaarten vormen. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 121 7 Dfl. 165,—

Alle prijzen excl. 6% B.T.W.

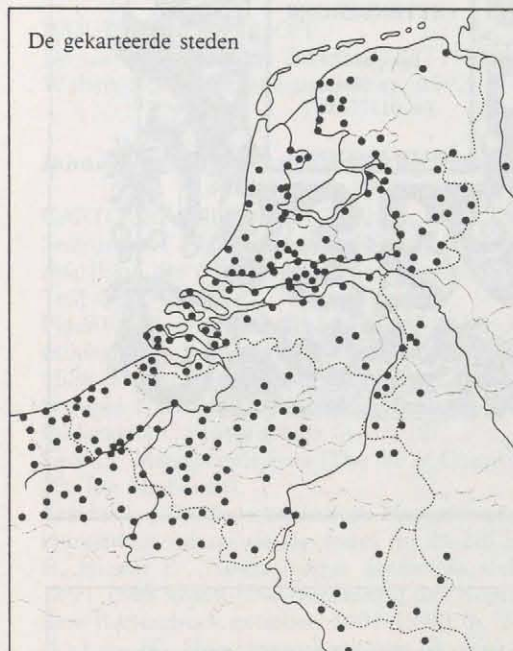
Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever:

NICO ISRAEL
Keizersgracht 489
1017 DM Amsterdam
 Tel.: (020) - 22 22 55.

DE STADSPLATTEGRONDEN VAN JACOB VAN DEVENTER

Reproducties van de minuten en netkaarten
van 222 steden in de 17 Provinciën
vervaardigd door Jacob van Deventer tussen 1558 en 1570

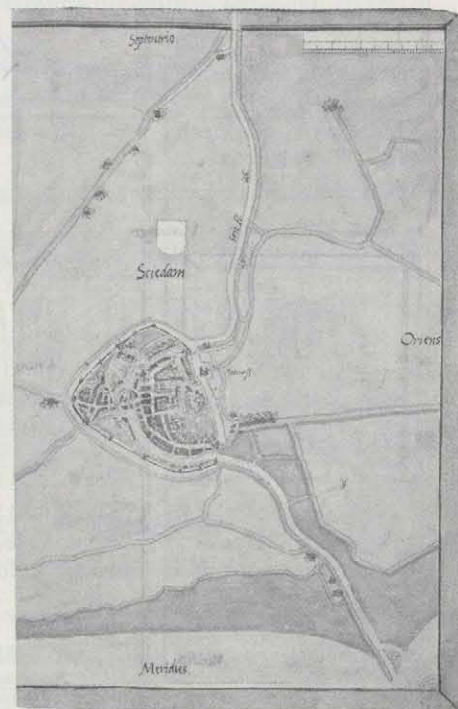
Ca. 325 facsimile's in 15 mappen

Elke map (36 × 51 cm) bevat:

- kleurenreproducties op ware grootte van de minuten en netkaarten van een provincie*
- kaartbeschrijvingen voor elke stad door een lokaal deskundige
- inleiding over Van Deventer en zijn kaarten door J.C. Visser en P.C.J. van der Krogt

* Groningen en Drenthe samen met Overijssel; Noordbrabant en Limburg gezamenlijk.

**Prijs: f 250,— per map
incl. BTW,
exclusief verzendkosten.**

Uitgegeven onder leiding van C. Koeman en
J.C. Visser door ROBAS bv i.s.m. de Stichting
tot Bevordering van de Uitgave van de Platte-
gronden van Jacob van Deventer.

Robas BV
Leeuwenveldseweg 5
Postbus 994, 1380 EZ Weesp
Telefoon 02940 - 62710
Telefax 02940 - 31550

BESTELFORMULIER/INFORMATIEFORMULIER

0 Ik bestel ex van de Stadsplattegronden van Jacob van Deventer, provincie

0 Voordat ik bestel, wil ik graag meer informatie over de uitgave "Stadsplattegronden van Jacob van Deventer".

Naam

Adres

Postcode/Plaats

De ongefrankeerde envelop sturen naar:

Robas bv, Antwoordnummer 6818, 1380 VE, WEESP